

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Функційне навантаження експресивної лексики в художньому тексті
(на матеріалі роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»)»

Виконала: студентка II курсу,
групи Узмф-21
спеціальності 035 Філологія.
035.01 Українська мова та література
Багрій Х. З.

Керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Думчак І. М.

Рецензент – кандидат філологічних наук,
доцент Процюк Л. Б.

Івано-Франківськ – 2023 р.

АНОТАЦІЯ

Багрій Х.З. Функційне навантаження експресивної лексики в художньому тексті (на матеріалі роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»).

У магістерській роботі розкрито сутність експресивної лексики, описано засоби експресивізації мови, ознайомлено з використанням експресивної лексики в художніх текстах, охарактеризовано такі поняття: експресивність, емоційність, емотивність, оцінність, досліджено експресивну лексику в художньому тексті роману «Записки Кирпатого Мефістофеля», а саме: метафори, порівняння, лексеми, які досягли експресивізації завдяки суфіксам і префіксам, здатним надавати словам емоційної забарвленості, жаргонізми, вульгаризми, лайливі слова, фразеологізми, діалектизми, експресивні вигуки, риторичні запитання, експресивні звертання, гіперболи та емфази.

Ключові слова: експресивна лексика, художній текст, функції експресивної лексики, засоби експресивізації мови.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ.....	7
1.1. Сутність експресивної лексики.....	7
1.2. Засоби експресивізації мови.....	19
1.3. Використання експресивної лексики у художніх текстах.....	22
1.4. Поняття експресивності, емоційності, емотивності, оцінності.....	32
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ».....	42
2.1. Метафори та порівняння.....	42
2.2. Експресивізація на словотвірному рівні.....	49
2.3. Жаргонізми, вульгаризми та лайливі слова.....	58
2.4. Фразеологізми та діалектизми.....	62
2.5. Передача експресивності вигуками, риторичними запитаннями та звертаннями.....	66
2.6. Використання гіпербол й емфаз для підсилення експресивності.....	73
Висновки до розділу 2.....	77
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	81
Список використаних джерел.....	84

Вступ

Українська експресивна лексика представляє собою особливу групу слів, яка є частиною спадкового багажу народу та виражає різні аспекти емоцій, виразності. Ця лексика складається з експресивних слів, значень та нюансів, які виражають емоційні відтінки та стилістичну окрасу. Жоден художній твір неможливо уявити без експресивної лексики, оскільки саме завдяки їй розкривається усе багатство тексту. Вона надає виняткової художньої виразності, передає внутрішній стан людини, розкриває душевні переживання та відтворює емоції на художньому полотні. Значною мірою мовне багатство, задум автора, його ставлення до зображуваної дійсності, до персонажів твору розкривається саме через експресіонізми, які вживаються у художніх текстах.

У сучасному мовознавстві експресивна лексика займає особливе місце, оскільки вона допомагає виразно відтворити почуття, емоції та створити атмосферу в художньому тексті. Її досліджували: Н. Бойко, С. Єрмоленко, Л. Жаркова, М. Гамзюк, Б. Коваленко, М. Кравченко, І. Литвинчук, А. Мойсієнко, Н. Пилинський, Л. Ставицька, О. Турчак, В. Чабаненко та інші. Експресивна лексика, безсумнівно, є важливим інструментом для створення літературних шедеврів і збагачення мови. Використання експресивної лексики створює яскраві образи, викликає почуття та емоції у читачів, а також поглиблює сприйняття художнього твору.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю ґрунтовного вивчення мовного оформлення, оригінального мовного стилю письменника, роллю експресем у розкритті автором образної системи твору В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Мета роботи – розкрити функційне навантаження експресивної лексики в художньому тексті.

Завдання дослідження:

– розкрити сутність експресивної лексики;

- описати засоби експресивізації мови;
- ознайомитись з використанням експресивної лексики в художніх тестах;
- охарактеризувати такі поняття, як: *експресивність, емоційність, емотивність, оцінність*;
- дослідити експресивну лексику в художньому тексті роману «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Об’єкт дослідження – експресивна лексика роману В.Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Предмет – функції експресивної лексики в аналізованому творі.

Методи дослідження: описовий метод (дозволяє описати досліджувані мовні одиниці), метод аналізу і синтезу (дозволяє здійснити теоретичні узагальнення і практичну систематизацію матеріалу).

Теоретичне значення роботи: вперше було проаналізовано лексичні та словотвірні експресивні засоби у художньому творі В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Практичне значення роботи: дослідження можна використовувати у шкільному курсі української мови в розділі «Лексика», на факультативах, у гуртках, при підготовці студентів до практичних та семінарських занять, а також для написання подальших наукових робіт.

Наукова новизна полягає у відсутності окремого дослідження щодо експресивної лексики роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка.

Апробація результатів роботи. Стаття на тему «Функційне навантаження експресивної лексики в художньому тексті (на матеріалі роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»)» подана до друку в «Студентський філологічний вісник» №6/2023 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матеріалом дослідження є текст роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Структура роботи. Магістерська робота загальним обсягом 91 сторінок, складається зі змісту, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ

1.1. Сутність експресивної лексики

Експресивна лексика української мови надзвичайно багата та різноманітна. Її головною особливістю є образність та емоційне забарвлення. Ці слова та вислови допомагають глибоко впливати на емоційний стан людини, передають почуття, ставлення та емоції до описуваного або коментованого предмета чи явища. Вони допомагають створити емоційне звучання мовлення, зробити його виразнішим і насиченішим. Сутність експресивної лексики полягає в її здатності передавати не лише інформацію, а й емоційний зміст, надаючи тексту глибший сенс і виразність.

Експресивна лексика охоплює чотири складники, а саме: зображальність, підсилення, емоційність і образність:

- зображальність – це характеризувальна та деталізувальна функції експресії;
- підсиленість – збільшення ступеня інтенсивності дії;
- емоційність і образність відображають різноманітні почуття, що переживає людина [13, с. 70].

Не варто забувати, що експресивна функція нашої мови - це одна з найважливіших функцій, включаючи номінативну та комунікативну. Доказом цього є величезна кількість праць, які присвячені саме проблемам дослідження експресивної лексики та експресивізації мови. Цими питаннями займалися Н. Бойко, С. Єрмоленко, Л. Жаркова, М. Гамзюк, Б. Коваленко, М. Кравченко, І. Литвинчук, А. Мойсієнко, Н. Пилинський, Л. Ставицька, О. Турчак, В. Чабаненко та інші.

Експресивна лексика досліджувалась із різноманітних поглядів, зокрема із лексикологічного (Л. Жаркова, М. Жовтобрюх та ін.), лінгвістичного (Л. Ставицька, В. Русанівський, В. Чабаненко, О. Тодор та ін.), національно-культурологічного (Н. Сологуб, С. Єрмоленко, А. Мойсієнко та ін.) та

стилістичного (В. Калашник, В. Ільїн, Л. Пустовіт, В. Чабаненко та ін.) поглядів [6, с. 11].

До проблем дослідження наукових основ використання експресем зверталися Н. Бойко, К. Іграк, М. Ідзьо, С. Помирча, З. Франко, В. Чабаненко та ін. Експресивну лексику у художньому поетичному й прозовому мовленні вивчали Т. Вавринюк, І. Васютенко, Л. Томіленко та ін. Різностильовій диференціації експресем присвятили свої наукові праці: А. Белецька, Ю. Калужинська, Б. Коваленко, О. Литвин, Н. Голубінка, М. Супрун, В. Яригіна. Використання експресивної лексики у художньому контексті досліджували: Єрмоленко С.Я., Грицютенко І. Є., Мойсієнко А.К., Кочерган М.П., Пустовіт Л.О., Ставицька Л.О., Сологуб Н. М., Чередниченко І. Г. та багато інших учених. У багатьох дослідженнях вказано, що експресивна лексика – це основний вербальний засіб вираження людських емоцій. Вона складає значну частину в загальному обсязі лексики [3, с. 101].

Основоположником сучасних концепцій експресивності мовлення вважають Ш. Баллі — швейцарського мовознавця, одного з найвидатішніх лінгвістів ХХ століття. На його думку, експресивність знаходиться в сфері проблематики стилістики, оскільки у ній завжди були закономірності вибору засобів, які здатні задовольнити певні соціально-рольові або емоційно-забарвлені потреби мовця як суб'єкту мовлення. Н. Бойко зауважує, що експресивні слова використовуються для роз'яснень емоцій та почуттєвих реакцій (т.з. емотивний компонент), оцінок (т.з. оцінний компонент) [8].

Загалом, експресивна лексика може включати різні типи слів і висловів, вони бувають надзвичайно різноманітними. Це можуть бути прості слова з інтенсивною експресією, фразеологізми, гасла, жаргонні вирази, образні засоби, такі як: метафори, порівняння, гіперболи, іронія тощо. Також до неї відносяться: книжна піднесена лексика, розмовно - просторічна лексика, діалектизми, арготизми, вульгаризми, фразеологізми тощо. У випадку з неологізмами, архаїзмами,

історизмами, автор може використовувати ці слова з метою створення особливого настрою, атмосфери або вираження певних емоцій чи іронії.

У першу чергу, до експресивної лексики входять:

Неологізми - слова чи словосполучення, що з'явилися у мові внаслідок потреби у номінації нових явищ, понять, предметів. Також неологізми з'являються через те, що виникає потреба просто замінити назву, яка вже існує на більш точнішу. Вони є невід'ємною частиною мовної культури. Неологізми поділяються на:

- словотвірні неологізми: такі слова формуються за допомогою сучасних словотворчих засобів та префіксів, суфіксів, які ще не були вжиті у звичайних словах. Наприклад, «*іміджмейкер*» - надають тексту більшої експресивності та новизни;

- семантичні неологізми: це нові слова або нові значення старих слів, які виникають у зв'язку з розвитком суспільства, технології, культури тощо. Наприклад, «*довгожитель*», «*перезавантаження*» - виражають сучасні реалії та ідеї;

- індивідуально-авторські неологізми: це слова, які автор створює самостійно для вираження своїх унікальних ідей, образів або концепцій. Наприклад, «*весняномрійний*», «*душознавець*», «*мистецтвозрад*» - надають тексту авторської індивідуальності та оригінальності.

Архаїзми - це слова, мовні звороти чи граматичні форми, які втратили свою актуальність у сучасному мовленні. Використовуються зазвичай для створення стилістичного колориту або підкреслення певної доби. Наприклад, «*благо*», «*возсіяти*», «*злато*», «*перст*», «*ректи*», «*чадо*» - вони використовуються для опису історичних часів або для надання тексту архаїчного відтінку [69, с.63].

Згідно з Енциклопедією української мови, архаїзми поділяються на такі типи:

- ✓ лексико-фонетичні (відмінність полягає лише у кількох звуках або у розташуванні наголосу);

- ✓ лексико-морфологічні (застарілі словоформи й граматичні характеристики слова);
- ✓ лексико-словотвірні – (відмінність від сучасних однокорневих синонімів суфіксом або префіксом);
- ✓ лексико-семантичні (застарілими є лише окремі значення);
- ✓ власне лексичні (слова, які застаріли в цілому) [27, с. 195-196].

Історизми - слова, які вживаються для вираження або підкреслення характерних рис часів минулого або історичних періодів. Наприклад, «*бояри*», «*князь*», «*цар*», «*жупан*», «*лати*», «*покут*» - вони створюють атмосферу минулих епох. У сучасній мові, на відміну від архаїзмів, не мають синонімічних відповідників. Їх використовують переважно в художньому стилі. Історизми відіграють таку ж стилістичну роль, як архаїзми.

Анахронізми - це слова або поняття, які вже не вживаються в сучасному мовленні, але можуть бути застосовані з метою створення гумористичного або іронічного ефекту. Наприклад, «*купець*», «*старшина*», «*холоп*» – вони викликають сміх або іронію в контексті сучасного тексту. Вони допомагають авторові підсилити емоційне забарвлення тексту, створити особливий стиль чи атмосферу, а також підкреслити певні ідеї та образи [70, с. 97].

Також розгляньмо більш детальніше й інші групи слів, які належать до експресивної лексики. Наприклад, книжна лексика – це слова, для яких характерна вузька сфера вжитку та відтінок офіційності, науковості, урочистості. «Книжні» слова широко використовуються у публіцистичних статтях, наукових працях і в ділових паперах. Основна частина цієї лексики – терміни. Термін – слово чи словосполучення, яке позначає поняття певної галузі науки. У побутовому мовленні такі слова будуть здаватися «чужими», тобто можна сказати, що спільною ознакою книжної лексики є відчутний відтінок «книжності».

Щодо поетизмів, то ними називають слова, які вживаються в мові поетичних творів і дуже рідко за їхніми межами. Іноді вони зустрічаються у прозі, релігійних

текстах та газетних текстах. Художня функція поетизмів полягає в тому, що вони посилюють урочистий пафос вірша, але можуть, навпаки, пом'якшити його ліричний настрій. Велика частина поетизмів прийшла в українську літературну мову з фольклору [70, с. 487].

Діалектизми – слова, які є характерними для певного територіального чи соціального діалекту. Часто джерелом діалектизмів можуть стати не лише традиції окремої місцевості, але й інші мови та навіть власні назви. Діалекти вважаються живою, народною мовою.

Жаргонізмами вважаються емоційно забарвлені назви понять і предметів, які надають спілкуванню атмосфери іронічності, невимушеності, фамільярності тощо. У художніх творах вони використовуються з метою створення емоційного й соціального колориту, а також для мовленнєвої характеристики осіб, про яких ідеться [27, с. 593].

Арготизми – це специфічна мова окремих соціальних груп. Вони є мало або зовсім незрозумілими для іншої частини суспільства. Певною мірою аргонізми схожі на жаргонізми, проте останні відкриті для загального розуміння, а мова арго — ні. Це мова, зрозуміла не для всіх, вона є утаємниченою. До арго вдавалися такі соціальні групи: лірники, ремісники, жебраки тощо.

Вульгаризмами називають слова, які відзначаються негативним стилістичним забарвленням та експресивністю (грубі, брутально-лайливі слова та вирази). У художній літературі вживаються для надання мові твору просторічного побутового колориту, а також як засіб моральної, соціально-політичної характеристики персонажів твору [27, с. 291].

Фразеологізми — це комбінація слів, які наділені переносним чи метафоричним значенням. Вони часто використовуються для надання образності та експресивності. Фразеологізми створюють відтінок іронії, насмішки, жарту, відтворюють найтонші характеристики предмета, ситуації чи явища [27, с. 270].

Усі ці групи слів та словосполучень використовуються для створення особливого стилю мовлення, підкреслення емоційного стану та вираження особистісних почуттів, ставлень.

Як ми уже згадували вище, експресивне багатство нашої мови є дуже різноманітним, воно проявляється на різних рівнях мовної системи. Мовознавча наука характеризується різноаспектними підходами до розгляду феномена експресивності. Вона притаманна для всіх рівнів мовної структури. Фонетичні, граматичні, словотворчі та лексичні одиниці здатні забезпечувати експресивність неоднаково. Лексична експресивність, яка активно виявляється на рівні мови і мовлення, є однією з найпродуктивніших, оскільки вона несе основне навантаження у вербальному вираженні почуттєвих інтенцій мовця і пов'язана з його суб'єктивним сприйняттям та оцінкою фрагментів світу [6, с. 60]. У сучасних лінгвістичних дослідженнях лексична експресивність вважається неодмінним компонентом системи образних засобів мови й мовлення.

Експресивна лексикограма має складну семантичну структуру, яка включає денотативні, конотативні та образні компоненти. Ці компоненти можуть поєднуватися в різних комбінаціях і представляти соціальні та культурологічні явища, що є результатом суб'єктивного сприйняття мовцем реальності [4, с. 310]. Експресивна лексика може функціонувати практично в усіх сферах спілкування. Її використання стає можливим завдяки здатності експресивів виступати як засоби вторинної номінації та виявляти суб'єктивний складник в мовленні, його прагматичну орієнтацію [19, с. 106].

Грамматичний аспект розгляду експресем детермінований їх творенням, зокрема через використання для цього пестливих суфіксоїдів. Як переконливо доводить В. Чабаненко, такі утворення – це не окремі емоційно-оцінні слова, а лише емоційно-оцінні форми стилістично нейтральних одиниць.

Синтаксичний аспект розгляду експресем пов'язаний із фігурами стилістичного синтаксису. Зокрема, епітети, метафори та порівняння у

художньому тексті спрямовані на прикрашання, посилення емоцій, порівняння предметів чи об'єктів між собою, зображення предмета у незвичному ракурсі [8, с. 490].

Демінутиви і зменшувальні утворення є важливими словотвірними засобами для експресивізації мови. Демінутиви використовуються для вираження зменшеності предметів, істот або явищ, а також для надання певного емоційного забарвлення. Оскільки вони часто супроводжуються позитивною або пестливою оцінкою, вони додають тексту м'якості, ніжності, або рідше, можуть мати зневажливий відтінок, залежно від контексту. Це може впливати на сприйняття тексту та створювати емоційні асоціації у читачів, наприклад:

- *собачка* (демінутив від «собака») - виражає пестливе ставлення до собаки.
- *дівчинка* (зменшувальне утворення від «дівчина») - виражає пестливе ставлення до дівчини або ніжні почуття до дитини.
- *Тарасик* (від Тарас) - додає пестливого відтінку та ніжності.

Такі утворення часто вживаються в розмовній мові, де допомагають надати тексту більшого емоційного забарвлення та виразності. Але вони також можуть використовуватися в писемному мовленні, особливо для досягнення певного стилістичного ефекту чи створення колориту в тексті [80, с. 30].

Дослідники відзначають, що деякі зменшувальні суфікси можуть мати меншу експресивність порівняно з іншими. Наприклад, суфікс *-ок* має меншу експресивність порівняно із синонімічними *-ик-*, *-ець*. Тому у деяких випадках суфікс *-ок* може використовуватися для надання слів трохи зниженого, фамільярного характеру, але це залежить від контексту та інтенції автора. Ці словотвірні засоби дозволяють авторам додатково виразити свої почуття, створити атмосферу близькості та доброзичливості, а також залучити увагу читачів до певних об'єктів чи істот, надаючи їм особливого емоційного забарвлення. Вони активно використовуються у сучасній українській мові, особливо в розмовному мовленні та літературних творах.

Аугментативні суфікси та префікси грають важливу роль в українській мові для передачі негативних емоцій та змалюванні іронічних образів. Вони додають словам стилістичної виразності та експресивного забарвлення, що може суттєво впливати на сприйняття тексту [76, с. 154].

Деякі аугментативні суфікси та приклади слів, які вони утворюють:

- Суфікс *-юг-*: «*злodyга*», «*ледарюга*» - має негативний відтінок та може характеризувати особу, її поведінку або характер.
- Суфікси *-езн-*, *-иськ-*: «*величезний*», «*хмарисько*» - має значення збільшеності.
- Суфікс *-юр-*: «*собацюра*» - передає зневажливий або негативний відтінок.

Усі ці словотвірні елементи допомагають письменникам і мовцям створити більш експресивний текст, передати свої емоції та забарвлення певних об'єктів, дій або явищ. Вони активно використовуються як у розмовному, так і в книжковому мовленні.

Префікси також можуть надавати словам стилістичної виразності та емоційного забарвлення, зокрема:

- префікс *не-* може виражати протилежне значення, як у словах «*неправда*», «*неволя*». Також він додає негативний відтінок, як у словах «*нездара*», «*недотепа*», де вони позначають невміння чи неспритність.

- префікси *на-* та *про-* можуть використовуватися для позначення неповного вияву властивості, як у словах «*паросток*», «*прозелень*». А також для вираження великої давності, як у словах «*праліс*», «*прадавній*».

Продуктивними засобами експресивізації на словотвірному рівні є осново- та словоскладання. Ці засоби дозволяють створювати нові зв'язки між явищами та поняттями, які збагачують мову, надаючи їй більшу образність, виразність та емоційність. Наприклад, «*гріхонадіння*», «*зірвиголова*» тощо, ілюструють творчий потенціал української мови та її здатність виражати складні емоції, ідеї за допомогою словотворення [76, с. 130].

Експресивні прикметники та дієслова відрізняються від звичайних прикметників та дієслів тим, що вони передають не просто звичайні якості або дії предметів та процесів, але інтенсифіковані, градаційні, емоційно забарвлені значення. Експресивні прикметники підсилюють чи надають інтенсивніше, образне описання предметів або явищ. Вони засновані на метафоричних значеннях та можуть бути пов'язані з предметами чи якістьми, які є джерелом їхнього утворення. Наприклад: *«акробатичний»* - походить від слова «акробат», має семантичну зв'язаність з акробатикою та вказує на щось, що має риси або характеристики акробата, тобто гнучкість, сміливість тощо.

Експресивні дієслова, як і прикметники, передають інтенсивні або послаблені дії, процеси або статичність, а також їхню результативність чи процесійність. Вони часто використовуються для характеристики самої дії, але також можуть надавати інформацію про мету, спосіб, об'єкт або суб'єкт дії. Наприклад: *«сфабрикувати»* - створити штучно, несправедливо. Такі слова допомагають створювати більш точне та емоційне мовлення, забарвлюючи його різноманітними емоційними відтінками та додаванням образності [24, с. 101].

Використання зменшено-пестливих слів у художній літературі дійсно допомагає створювати емоційно-оцінний тон мовлення. Ці слова мають здатність передавати не тільки зменшення чи збільшення об'єкту, але й нюанси емоцій, відтінки ніжності, симпатії, пестливості та інших почуттів. Вони додають тексту емоційне насичення та образність, роблять його більш виразним та живим [80, с. 166]. Таким чином, зменшено-пестливі слова, експресивні форми та оцінні лексеми є важливими засобами виразності та емоційності художньої літератури, що допомагають створювати яскраві та запам'ятовуючі образи та підкреслюють авторський тон та настрій у тексті. У художньому мовленні ширококонтекстна конкретизація базується на переносних значеннях слів, включаючи символічне вживання та індивідуальні відтінки, які автори надають словам.

В українському писемному мовленні проникають синтаксичні експресивні засоби, оскільки вони відповідають граматичній будові української мови, яка базується на розмовному мовленні з його внутрішньою членованістю. Використання експресивних конструкцій у тексті може здійснюватися за допомогою тропів і стилістичних фігур [24].

Експресивна лексика використовується в різних сферах комунікації, включаючи літературу, поезію, розмовну мову, соціальні мережі, політичні дебати та інші. Вона допомагає збагатити мову і зробити висловлювання більш виразним, а також привертає увагу слухачів або читачів, допомагає створити емоційне звучання мовлення [5, с. 8]. Використання експресивної лексики підсилює емоційний вплив на співрозмовника та створює багатогранний емоційний вимір мовлення. Це допомагає зробити мовлення більш виразним і точним у передачі почуттів [1, с. 6]. Також використання експресивної лексики допомагає точніше передати почуття та ставлення говорячого до обговорюваного питання або об'єкта. Так, наприклад, заміна слова «*жахливий*» на «*жахаючий*» або «*жахіттевий*», чи заміна слова «*дуже*» на «*надзвичайно*» є прикладами застосування експресивної лексики. Ці заміни дозволяють підкреслити враження того, хто розповідає, а також передати більшу інтенсивність або значення.

Також в українській мові часто можна знайти по кілька експресивних синонімів для одного нейтрального слова, які відрізняються за ступенем емоційного напруження. У переході експресивно нейтрального слова до розряду експресивних провідна роль належить контексту, адже тільки в контексті більшість зі слів набувають емоційного забарвлення. Це дозволяє підкреслити різні аспекти емоційного забарвлення та вибрати більш підходящий вираз для передачі відповідного почуття.

Експресивна лексика часто поповнюється новими словами, виразами та лексико-семантичними варіантами. Такі слова можуть походити не тільки з рідної мови, але й з іноземних мов, що вносить додаткове різноманіття в мовленнєвий

акт. Навіть у наукових текстах можна помітити використання вузькоспеціальних термінів або глибинні діалектизми, що віддалено пов'язані з основною сферою діяльності авторів. Також у комунікативних актах адміністраторів можна зустріти використання канцеляризмів та штампів для оцінки ситуацій, які далекі від офіційно-ділового стилю. У розмовах між молодими людьми спостерігається тенденція використовувати жаргонізми, спрямовуючись на модність та сучасність, і це також сприяє експресивності та специфічному способу спілкування [35, с. 470]. Таким чином, експресивність у мові може бути реалізована через різні лексичні засоби, включаючи розмовно-просторічну лексику, спеціалізовані терміни, діалектизми, жаргонізми та інші лексичні одиниці. Вони додають виразності та емоційності до комунікації і допомагають передати оцінку мовця.

Деякими мовознавцями запропоновано поділити просторічну лексику на дві групи: літературну (експресивну) та нелітературну (не експресивну). Літературна лексика відображає кодифіковані засоби виразності в мові, тоді як нелітературна лексика є відхиленням від норм літературної мови. При класифікації експресивної лексики, що представлена нормативними розмовно-просторічними елементами, важливим фактором є соціолінгвістичний контекст. Соціолінгвістичні аспекти спілкування, такі як статус учасників спілкування, комунікативна ситуація, фізичний і психологічний стан комунікантів, мета спілкування та національні особливості, впливають на вживання експресивної лексики. Тому розмовному мовленні можуть спостерігатись різні рівні експресивності. Літературна експресивна лексика може бути використана для передачі позитивних або негативних емоцій та ставлень, тоді як розмовна неекспресивна лексика може використовуватись у мовленні людей, які не користуються літературними нормами [8, с. 34].

Протиставлення нейтральної лексики і експресивної лексики може базуватись на функціональних різницях та семантиці. Одна з головних особливостей експресивних одиниць полягає в тому, що вони несуть суб'єктивну інформацію,

виражаючи емоційні реакції мовця. У порівнянні з нейтральною лексикою, експресивна лексика покладається на емоційне відношення мовця до висловлюваного. Сучасні критерії розуміння лексичного значення акцентують увагу на протиставленнях, які існують між різними значеннями слова. Це дозволяє розглядати систему лексичних значень через призму цих протиставлень. Протиставлення може бути прямими та переносними, первинними та похідними, номінативними та експресивно-синонімічними. Експресивні лексичні одиниці можуть відповідати кожному з цих типів протиставлень. Наприклад, слова, які використовуються у переносному значенні, можуть бути мотивованими лексично або структурно. Крім того, слова, які є експресивними синонімами до нейтральних слів, мають конотативний макрокомпонент у своїй семантичній структурі. Такі протиставлення допомагають виокремити особливості семантики експресивної лексики та відмежувати її від нейтральної лексики [18, с. 160].

Дійсно, в систему лексичних експресивних засобів української мови входять слова, що називають емоції, почуття, афективні стани. Вони виражаються через денотативний компонент, який вказує на конкретну емоцію чи почуття (наприклад, любов, ненависть, щирий, підступний). Ці слова можуть бути віднесені до експресивної лексики з урахуванням їх предметно-тематичної класифікації.

До експресивних лексичних засобів входять й нейтральні слова, які вживаються в переносному значенні. Наприклад, зоолексеми, які описують тварин (*орел, лев, собака*), можуть бути використані для опису людини з емоційним відтінком. Також існують експресивні синоніми до нейтральних слів, які відрізняються від них за виразністю та емоційністю (*наприклад, кінь – шкана, говорити – белькотіти*) [11, с. 19]. Нейтральні слова, які виражають та викликають емоції, можуть виникати через їх вживання у певному контексті або сполученні з іншими словами, які надають їм індивідуального забарвлення.

Отже, експресивна лексика є важливим засобом комунікації. Вона допомагає виразно передати емоції та особистісне ставлення людини, має особливу роль у художньому та публіцистичному мовленні, а також в розмовно-побутовому спілкуванні, де емоційне звучання та виразність є важливими факторами.

1.2. Засоби експресивізації мови

Експресивність у мові відображається через використання різноманітних засобів і прийомів, які допомагають передати емоційний стан та погляди людини. Оскільки мова є не лише інструментом передачі інформації, але й засобом вираження своїх думок, почуттів та переживань, експресивність стає важливим засобом комунікації. Такі засоби мають на меті створити враження, виразити почуття та емоції, передати авторське ставлення і спонукати реципієнта до емоційного, інтелектуального й вольового відгуку [6, с. 10].

Для цього використовуються різноманітні лінгвістичні засоби:

1. використання образних засобів: метафори, алегорії, порівняння та інші образні вирази можуть допомогти створити виразність та емоційність в мовленні;
2. вживання емоційно забарвлених слів: використання словникових одиниць, які мають сильне емоційне забарвлення, може підкреслити глибину почуттів мовця;
3. використання інтенсифікаторів: деякі слова чи вирази можуть збільшити інтенсивність передачі емоцій, наприклад, «дуже», «надзвичайно», «вкрай» тощо;
4. інтонація та наголос: зміна тону, темпу та наголосу може додати емоційного забарвлення до мовлення;
5. вживання вигуків та міжмовних звуків: вони можуть виражати різні емоції, такі як радість, страх, здивування і т. д.;

6. використання повторів: повторення слів чи фраз може підкреслити емоційний стан говорячого;

7. контекст та ситуація: експресивність мовлення визначається також контекстом і ситуацією, в яких воно використовується [76, с. 133].

Одними з найпоширеніших образних засобів експресивності є:

✓ **Метафора** – це образні вирази, що базуються на аналогії між різними предметами для передачі глибшого значення та враження. Наприклад, *«море сліз»* або *«грізний голос»*. Метафори дозволяють порівнювати одну річ або поняття з іншою, що допомагає передати нові аспекти або відчуття.

✓ **Порівняння** - художній засіб, у якому один предмет, подія зіставляються з іншими, у яких ці особливості яскраво виражені. Порівняння виконують зображальну і емоційно-оціночну роль.

✓ **Епітет** - додаткові прикметники або описові слова для зміцнення враження і передачі конкретних деталей. Наприклад, *«блискача зірка»* або *«промениста посмішка»*.

✓ **Гіпербола** - перебільшені вислови для підсилення ефекту і звернення уваги. Наприклад, *«чекати ціле вічність»* або *«бігти зі швидкістю світла»*.

✓ **Оксиморон** - поєднання двох суперечливих або протилежних понять для створення внутрішнього конфлікту та ефекту суперечності. Наприклад, *«сліпа любов»* або *«гіркосоладке життя»*.

✓ **Риторичні питання** - питання, на які не потрібна відповідь, використовуються з метою стимулювання емоційного відгуку та активізації читача або слухача. Наприклад, *«Хто може забути цей жах?»* або *«Чи не прекрасний цей світ?»*.

✓ **Ономатопея** - слова, що імітують звуки для створення враження реалізму та відтворення звукового оточення.

Використання **вигуків** допомагає у вираженні почуттів, емоцій та спонукань у мові. Вони відображають емоційно-експресивні реакції, волевиявлення та оцінки, не називаючи їх. Вигуки урізноманітнюють мовлення, роблять його емоційно насиченішим і виразнішим. У художніх творах вони найчастіше вживаються у мовленні дійових осіб [17, с. 10]. Вигуки як засоби вираження почуттів, емоцій, є одиницями багатозначним. Їх реальне значення найповніше розкривається в ситуації усного мовлення за допомогою інтонації та, наприклад, міміки, жестів тощо. У художньому тексті вигук конкретизується за змістом висловлення, яке передане через лексичне значення інших слів, а також за присудками авторського введення. Адже зазвичай вигуки у писемному мовленні передаються в реченнях з прямою мовою. У художньому тексті вигуки є оригінальним засобом передачі емоційної характеристики героїв, їх ставлення до навколишнього світу, а також показником авторської симпатії щодо оцінки героїв [20, с. 176].

Досягти відображення емоцій засобами художньої мови можна по-різному. Наприклад, лексична емоційність демонструється іменниками, прикметниками, дієсловами, які називають та описують емоційні стани людини, її власне емоції. Внутрішній світ персонажів твору здатні зобразити різноманітні тропи, фразеологізми, жаргонізми, вживання синонімів, антонімів, лексики з оцінним значенням тощо. Вони образно відтворюють психологічні стани героїв художнього твору. Нерідко для досягнення експресивності та емоційності в тексті автор використовує цифрові дані, які здатні вразити своєю складністю та чисельністю. Вони можуть вразити читача та викликати у нього найрізноманітніші емоції та відчуття [51, с. 250]. Також автори часто створюють слова, що виражають нестандартні або неіснуючі раніше концепції, ідеї або емоції, збагачуючи український лексикон та створюючи нові слова з унікальними значеннями.

Наша мова має багато експресивних слів, які виокремлюються своєю урочистістю, риторичністю, поетичністю, ласкавістю, іронією, фамільярністю, зневагою, інколи навіть вульгарністю або лайливістю. Ці експресивні відтінки використовуються для підкреслення певних аспектів мовлення та вираження відповідного ставлення.

Українська літературна мова допускає різні порядки слів у реченнях, як прямий, так і зворотній. Обидва ці порядки є нормою. Проте існує поняття інверсії, яка є стилістично маркованою формою. Вона полягає у зміні звичайного порядку слів у реченні, зокрема й з метою надання додаткового емоційного забарвлення висловленню.

Також важливу роль у художньому тексті відіграє у підсиленні виразності та ефективності тексту й емпфаза, тобто такий прийом, що використовується для підкреслення чи виділення певного слова, фрази, частини речення або ідеї в мовленні чи письмі. Емпфаза може вживатися для підкреслення важливості, інтонаційного акценту, обґрунтування чи підсилення чогось у комунікації. Вона може досягатися різними способами, такими як інтонація, використання виділеного кольором, шрифтом тексту чи курсивом, підкресленням, жестами, а також повторенням слова або фрази. Вона допомагає надати тексту або мовленню більшу виразність і передати додатковий сенс [24, с. 104].

Отже, експресивна лексика – це слова, які використовуються для підкреслення виразності, надання особливої психологічно мотивованої піднесеності висловлюванням. Використання засобів експресивізації мови допомагає зробити мовлення більш емоційно збагаченим та привернути увагу, а також передати власні переживання та ставлення до того, про що йдеться у мовленні. Виокремлюючи основні характеристики експресивної лексики, можна побачити, як мова здатна передавати внутрішні переживання, ставлення та емоції мовця.

1.3. Використання експресивної лексики у художніх текстах

У художніх текстах експресивна лексика слугує для самовираження митців українського слова, які послуговуються значною кількістю експресем для номінації, характеристики персонажів своїх художніх творів. Саме експресивність є найвиразнішою рисою художнього стилю. Вона з надзвичайною силою впливає на читача, на його психіку та душевний стан. Експресивна лексика допомагає авторам створювати образи, підсилювати атмосферу, передавати переживання персонажів та підкреслювати ключові моменти в художніх творах. Вона впливає на читачів, викликаючи у них певні емоції, створюючи певну інтригу та збільшуючи глибину розуміння тексту [25, с. 9-10].

У художній мові часто можна знайти кілька експресивних синонімів для одного нейтрального слова, які відрізняються за ступенем емоційного напруження. Це дозволяє підкреслити різні аспекти емоційного забарвлення та вибрати більш підходящий вираз для передачі відповідного почуття. Експресивно забарвлені лексеми передають набагато ширшу та більш значущу інформацію, ніж експресивно нейтральні слова. До експресивно нейтральних слів належать: різні абстрактні поняття (*істина, гуманізм, буття, самовідданість*), слова професійної галузі (*електрозварювання, цех, ротор*), терміни (*гіпотенуза, синус, тангенс*) тощо.

У художньому мовленні найкраще виявляються емоційна та естетична функції мови, які здатні відтворювати найтонші порухи людської душі. Вони створюють інтенсивність та глибину виразу, роблять текст живим і емоційно насиченим.

Названі функції полягають у:

- вираженні емоцій (експресеми допомагають авторові передати емоційний стан персонажів або самого тексту, наприклад, за допомогою збагаченого лексичного складу з експресемами можна показати радість, смуток, страх, здивування, гнів і т. д.);

- зміцненні виразності (вживання експресивної лексики і фразелогізмів робить текст більш насиченим та виразним, дозволяючи читачу краще усвідомити важливі моменти та інтенсивність подій);
- створенні образів (експресеми допомагають в створенні живих образів персонажів, їхньої поведінки та манери спілкування, це допомагає читачу краще відчутти і зрозуміти героїв, їхні мотивації);
- ритмі й мелодії тексту (використання різноманітних експресивних засобів сприяє ритмічності і мелодійності художнього тексту, вони додають виразності та руху у розповіді);
- акцентуації важливих моментів (експресеми можуть використовуватися для підкреслення ключових ідей, подій або деталей у тексті, надаючи їм більшої важливості);
- внутрішньому монолозі персонажів (експресеми можуть використовуватися для передачі внутрішнього монологу персонажів, їхніх думок, сумнівів і внутрішніх конфліктів);
- створенні атмосфери (за допомогою експресем можна створити певну атмосферу в тексті, наприклад, використання образних слів та виразів може створити місце, яке виглядає як справжнє, або передати певний настрій, такий як таємничість, сум, ностальгія тощо);
- у зображенні деталей (експресеми дозволяють авторам докладно описувати деталі, які допомагають читачам краще уявити сцени та образи, про які йдеться в тексті) [61, с. 116].

Загальна ж функція експресем в художньому тексті полягає в тому, щоб зробити текст більш живим, емоційно насиченим та цікавим для читача. Однак автор повинен вміло використовувати експресеми, щоб уникнути їх надмірного вживання, яке може зробити текст надто форсованим або незрозумілим.

Вищезгадані функції служать для впливу на адресата, намагаючись привернути його увагу і навіювати певні думки або емоції. Це може бути зроблено як м'яким, так і агресивним способом, залежно від ситуації. Також вони полягають в акцентуванні уваги на певних аспектах твору, виділяють їх і надають особливого значення. Ці різні аспекти співпрацюють для досягнення психологічного впливу на читача.

Експресеми, присутні в художніх творах, виконують й важливу роль у формуванні висловлювання та тексту. Вони додають свіжості, жвавості та зорової яскравості у виразному поданні, допомагають створювати тексти, які емоційно насичені і виразні, а також активно використовуються для створення контексту, який надає висловлюванню більше виразності та експресивності. Це відображається в тому, що лексичні одиниці з вираженою емоційною зарядкою стають домінуючими в тексті, що підсилює емоційний вплив на читача та забезпечує текстуальний вираз.

Експресивна лексика створює в тексті суб'єктивно-модальний рівень за допомогою висловлювань, які формують структурно-семантичну організацію художніх творів. У текстовому контексті експресеми активно впливають на організацію явищ синтагматичного характеру, таких як фігури мови, що базуються на специфічній синтаксичній побудові висловлювань для досягнення конкретного виразно-зображального ефекту [50, с. 158].

Загалом, експресивна лексика використовується в різних функціональних стилях літературної мови, але особливо активно - в художньому і публіцистичному мовленні, а також в ораторському і розмовно-побутовому стилях. Основною сферою функціонування експресивності вважається саме художній стиль, у якому експресивність зумовлена естетичною функцією. У художній мові експресивність проявляється найбільшим рівнем образності, а от, наприклад, у науковій мові вона виявляється у доведеності, конкретизації думок,

логічності тверджень, посиленні аргументованості міркувань автора та активізації уваги читача [28, с. 70].

Експресивна лексика в художніх творах виконує різноманітні функції, які сприяють створенню виразного образу і передачі авторського задуму.

Основні функції експресивної лексики в художній літературі включають такі:

- 1) емоційна функція (експресивна лексика допомагає автору виразити свої емоції, почуття і ставлення до об'єктів, подій або персонажів, завдяки такій лексиці читач може легше сприймати емоційний настрій твору і співчувати героям);
- 2) створення образів (експресивна лексика допомагає автору створювати насичені та живі образи, розкриваючи їх характери, риси зовнішності та внутрішній світ, це дозволяє читачеві краще уявити собі героїв та події твору);
- 3) акцентуація (експресивна лексика може виділяти важливі деталі або ідеї, підкреслювати їх важливість, звертаючи увагу читача на певні аспекти сюжету або теми);
- 4) творчий вираз (художні твори часто використовують нестандартні або виразні слова, фрази та образи для створення оригінального стилю та унікальності твору, тому експресивна лексика дозволяє авторам виявити свою творчу індивідуальність);
- 5) виклик емоцій у читача (експресивна лексика може викликати різні емоції у читача, роблячи твір більш живим та захоплюючим, наприклад, сміх, сльози, страх, захоплення тощо, залежно від контексту);
- 6) створення атмосфери (завдяки виразним словам і фразам можна створити особливу атмосферу або настрій у творі).

Загалом, експресивна лексика в художніх творах використовується для того, щоб збагатити мову, зробити її більш насиченою та виразною, а також для

передачі авторського стилю та ідей. Ця лексика грає важливу роль у сприйнятті та розумінні твору читачами.

Як ми уже згадували вище, найпоширенішими видами експресивної лексики та її засобами є: метафори, порівняння, гіперболи, а також жаргонізми, діалектизми, фразеологізми, слова, експресивність яких досягнена шляхом суфіксів, префіксів тощо. Розгляньмо детальніше їхні функції у художньому творі.

Якщо брати до уваги метафору, то однією з основних її функцій є надання образно-експресивного забарвлення мовленню, яке поєднується з яскраво вираженою емоційною оцінкою. Ще однією функцією метафори є номінативна. Її можна охарактеризувати як поповнення мови лексичними і фразеологічними конструкціями.

Метафора грає важливу роль в художньому тексті, сприяючи створенню образів і виразу емоцій, а також збагаченню мови.

Ось декілька ключових аспектів ролі метафори в художньому тексті:

- створення образів (метафори допомагають авторам створювати живописні образи, які допомагають читачеві легше уявити ситуацію або об'єкт);
- передача емоцій (метафори виражають емоції, настрої та почуття персонажів або автора);
- виразність та стиль (метафори роблять мову більш виразною та образною, дозволяють виокремлювати деякі аспекти або деталі в описах);
- символізм та поглиблення сенсу (метафори можуть мати символічний сенс та сприяти поглибленню розуміння тексту, а також дозволяють авторам виразити складні ідеї або концепції через аналогії з більш зрозумілими об'єктами чи поняттями) [19, с. 30].

Загалом, метафора є потужним інструментом письменників та поетів для створення живих, ефективних текстів, які вражають читача і залишають глибокий відгук.

Порівняння грають важливу роль в художньому тексті, оскільки вони допомагають авторам створювати образність та емоційну насиченість.

Ось деякі з важливих функцій порівнянь в художній літературі:

- 1) створення образів (порівняння допомагають читачеві уявити собі об'єкт або явище, описуючи його через подібність до іншого, вже відомого об'єкта);
- 2) підсилення враження (порівняння можуть підкреслити важливість або особливості об'єкта, надавши їм особливого значення в тексті);
- 3) створення атмосфери (порівняння можуть впливати на настрій та атмосферу в тексті);
- 4) порівняльна оцінка: (порівняння можуть бути використані для порівняльної оцінки двох об'єктів або явищ, підкреслюючи їхні схожості або відмінності);
- 5) виразність та емоційна сила (порівняння дозволяють авторам виразно передавати свої почуття та емоції, роблячи текст більш емоційно насиченим і привабливим для читача) [38, с.147].

Усі ці функції порівнянь сприяють створенню багатшого та більш живого художнього тексту, який здатен зачарувати та залишити сильне враження у читачів.

Гіперболи чітко передають словесну атмосферу розповіді. Функція гіперболи полягає у тому, щоб надавати яскравості, емоційності та переконливості тексту, надати висловлюванню сили, виразності, образності. Гіпербола використовується в художніх творах для створення різноманітних відчуттів та емоцій у читачів.

Діалектні експресеми можуть бути зрозумілими не кожному, оскільки вони часто не включені до сучасних словників і рідко вживаються в повсякденному мовленні, проте вони, безперечно, можуть стати важливим елементом художнього тексту, де їхні фіксовані значення, фонетичні особливості та формальні риси

додають тексту індивідуальний характер та сприяють створенню особливого мовного стилю.

Діалектизми можуть використовуватися в художніх творах з різних причин та мати різні функції:

1. аутентичність та колорит (діалектизми можуть надати твору аутентичність і колорит, особливо якщо вони правильно передають специфіку мовлення певного регіону або соціальної групи, а також допомагають читачеві краще зрозуміти характери та середовище, в яких відбувається дія);
2. вираження характеру персонажів (використання діалектизмів може служити як засіб для психологічного розкриття персонажів наприклад, певні слова або мовні особливості можуть підкреслити особливості характеру, соціальний статус або походження персонажа);
3. повідомлення про час і місце (діалектизми можуть вказувати на конкретний час і місце подій у творі, можуть бути важливим елементом при відтворенні історичного або регіонального контексту);
4. іронія та гумор (автори можуть використовувати діалектизми для створення іронії або гумору, тобто це може включати в себе використання неправильних варіантів мовлення для підсилення комічних ситуацій або створення комічних образів);
5. спеціальний акцент (діалектизми можуть бути використані для підкреслення певного акценту або мовного стилю персонажа з метою підвищення автентичності та виразності діалогів) [9].

Проте важливо враховувати, що використання діалектизмів також може ускладнити розуміння твору для читачів або глядачів, які не володіють відповідним діалектом чи мовою. Тому автори повинні бути обережними при їх використанні і враховувати аудиторію свого твору.

Фразеологізми — це вирази або виразні обороти мови, які мають стале значення і не можуть бути розібрані на окремі слова з власними значеннями.

У художніх творах фразеологізми виконують кілька важливих функцій:

- збагачують текст художнього твору образами і метафорами, роблячи його більш виразним та образним, допомагають авторові передати свої думки і почуття читачам більш емоційно і ефективно;
- можуть вказувати на соціальний або географічний походження персонажів, адже кожен персонаж може мати свій власний спосіб висловлення і свою унікальну мову, це допомагає автору створити більш реалістичних героїв;
- мають певне значення або символіку, що важливо для розуміння сюжету чи теми твору, можуть використовуватися для підсилення теми, моралі або конфлікту в оповіданні;
- використання фразеологізмів може бути частиною стилю автора і допомагати йому створювати свою неповторну манеру письма;
- вказують на особливості характеру, ставлення до світу чи інші риси персонажів;
- допомагають створити певну атмосферу в творі.

Не даремно багато лінгвістів навіть вважають експресивність категоріальною ознакою фразеологізмів [75, с. 196-197].

Загалом фразеологізми допомагають авторам створювати більш живі та глибокі текстові образи і сприяють розумінню та емоційному сприйняттю художніх творів читачами.

Вульгаризми також мають певні функції в художніх творах, але важливо враховувати контекст і мету використання таких слів або виразів. Ось деякі функції вульгаризмів у художніх текстах:

- 1) вульгаризми можуть бути використані для підкреслення емоційного заряду діалогів або ситуацій, можуть допомогти автору передати гнів, обурення, страх або інші сильні почуття персонажів;

- 2) у деяких випадках автор може використовувати вульгарну лексику для того, щоб зробити персонажів більш реалістичними і відтворити мову, яку вони вживали б у реальному житті;
- 3) автор може використовувати вульгаризми для створення особливого стилю або атмосфери в тексті, це може бути важливим елементом для підсилення конкретного жанру, такого як жарт, грубий гумор тощо;
- 4) вульгаризми можуть бути використані для підкреслення або розкриття соціальних або моральних проблем у суспільстві, це може допомогти автору висловити критику або засудити певні аспекти поведінки;
- 5) вони можуть використовуватися для створення несподіваного ефекту в тексті або з метою вразити читача, служити засобом зацікавлення або шокування аудиторії [76, с. 139].

Важливо враховувати, що використання вульгаризмів може бути образливим або неприйнятним для деяких читачів, і автор повинен відповідати за контекст та спосіб їх використання.

Емфаза в художньому тексті грає важливу роль у підсиленні виразності та ефективності тексту. Ось декілька функцій емфазі в художньому тексті:

- 1) емфатичні слова та фрази в тексті допомагають виділити головні теми і ідеї, роблячи їх більш помітними для читача;
- 2) емфатичне слово чи опис може допомогти авторові створити певний настрій або атмосферу в тексті, що впливає на емоції читача;
- 3) емфаза може використовуватися для підсилення образів та символіки, роблячи їх більш запам'ятовуваними та виразними;
- 4) емфатичні слова можуть використовуватися для привернення уваги до важливих соціальних питань та проблем;
- 5) емфаза допомагає створити художній образ, який здатен вражати та захоплювати читача;

б) емфатичні слова можуть додавати ритму та звучання тексту, роблячи його більш музичним та виразним.

Загалом, емфаза в художньому тексті служить засобом для досягнення виразності, створення враження та впливу на читача.

У художньому тексті експресивна лексика співпрацює з іншими видами експресем, створюючи індивідуальний виразний мовний образ і вносячи свій вклад у створення суб'єктивних відтінків та емоційно-експресивної атмосфери. Таким чином, експресивна лексика сприяє унікальності і виразності художнього мовлення і тексту загалом.

Отже, експресивна лексика в художньому тексті спрямована на привертання уваги, створення відповідного настрою у читача, викликання інтересу до змісту. Без неї будь-який твір був би нудним і нецікавим. Такі твори не змогли б захопити увагу читача, розбудити його уяву та викликати у ньому яскраві емоції. Експресивна лексика надає художнім текстам глибину, багатогранність та виразність, допомагаючи створити яскраві твори мистецтва. Вона є важливим інструментом для досягнення мети автора в передачі свого бачення світу і комунікації з читачем. Експресивні засоби в художньому тексті передають емоційний стан автора, а також залучають читача до співпереживання та сприйняття того, про що йдеться у творі. Він стає активним учасником співпереживання, що робить текст привабливим та естетично збагаченим.

1.4. Поняття експресивності, емоційності, емотивності та оцінності

Терміни «експресивність», «емоційність», «емотивність» та «оцінність» часто переплітаються між собою, що нерідко викликає масові дискусії серед науковців, зокрема мовознавців. Існує багато дослідників, які ототожнюють ці поняття, однак немало й таких, що їх розрізняють. Серед них професор Чабаненко В. А., який вважає, що емоційність та експресивність – це два різних явища одного порядку, при цьому вказує на ширше значення саме експресивності.

Загалом, їх досліджували багато дослідників української мови: С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Г. Сагач, Л. Пустовіт, В. Чабаненко та ін. Свої статті та праці присвятили вивченню цих понять: Леонова Н., Бойко Н., Березовська-Савчук Н., Помирча С., Лавер О., Коць Т., Гордій О., Порожнюк А., Космеда Т., Турчак О., Дядюра Г., Мороз В. та багато інших. Також у багатьох працях їх називають синонімами, пояснюючи це тим, що ці поняття є виразниками особистої думки мовця.

В основі експресивності містяться такі закономірності: психологічні, екстралінгвальні та лінгвальні. Розгляньмо їх детальніше:

- психологічні закономірності полягають у вираженні та сприйнятті почуттів й емоцій;
- екстралінгвальні – у намірах мовця, які необхідні для комунікації знань та ідей, а також у мовному та позамовному контексті;
- лінгвальні закономірності – це подолання шаблонів, стандартів структури речень, а також незвичайної побудови речення. Це відхилення від використання мовних одиниць на різних рівнях мови [2, с. 26].

Експресивність не обмежується лише емоційним та образним планами. Вона також може стосуватися:

- вольових аспектів (наприклад, активний заклик або прохання);
- естетичного сприйняття (виразна краса мови);
- соціально-оцінних елементів (висловлення позитивного або негативного ставлення);
- нормативного аспекту (використання офіційної мови або жаргону відповідно до ситуації) та інших аспектів мовленнєвого акту.

Також експресивність може варіюватися залежно від ситуації та теми розмови. Врахування контексту допомагає точніше передавати емоційне ставлення мовця до мовлення та змісту. Мовна експресія грає важливу роль у комунікації, оскільки допомагає надати мовленню живого, емоційного характеру,

збагачує сприйняття тексту та допомагає глибше зрозуміти переживання та ставлення мовця [77, с.158].

Розділяють мовну та мовленнєву експресивності. Мовленнєва переважає над мовною експресивністю і постійно збагачує її. Вона залежить від цілей та намірів говорячого і використовується для досягнення бажаного виразного ефекту у комунікації. Застосування мовленнєвої експресії виявляється на рівні мовлення. Мовленнєва експресивність співвідноситься з планом цілеспрямованого вживання мовних одиниць, актуалізацією лінгвістичних засобів та їх постійним функціональним оновленням. З іншого боку, мовна експресивність пов'язана з закріпленою конотативною ознакою мовного знака. Чабаненко В. А. характеризує мовленнєву експресію таким чином:

- 1) Експресія породжується емоційністю, образністю мовлення, а не тільки тим, що надає мовленню емоційності та образності.
- 2) Експресія підкреслює виразність. Тобто це збільшення виняткової сили вислову, надання йому особливої мотивованої піднесеності.
- 3) Експресія пов'язана не тільки з емоційним та художнім планами вислову, але й з іншими: естетичним, соціально-оцінним, вольовим, нормативним, ситуативним, формально-структурним, семантичним та іншими [78, с. 26].

Враховуючи це, можна стверджувати, що мовленнєва та мовна експресивності взаємодіють і мають свої особливості на різних рівнях мови. Мовленнєва експресивність передається через вживання мовленнєвих актів та актуалізацію лінгвістичних засобів, тоді як мовна - пов'язана з закріпленою конотативною ознакою мовних знаків.

Мовну експресивність або семантичну, позначають як експресивність, що притаманна внутрішньо лексичній одиниці мови або виразу. Такі одиниці в мовному плані містять експресивний елемент, що закладений у структурі деяких словосполучень, слів, морфем і мають постійне експресивне значення. [2, с. 25].

У свою чергу, експресивність у мовленні або стилістична, потребує особливої організації мовних одиниць. Основними ознаками такої експресивності є використання слова в експресивно переносному значенні.

Також експресивність висловлювання створюється завдяки:

- okazіonalіzmaм; повтoрам: звуковим, синтаксичним та лексичним;
- мовній грі;
- звуковій деформації слів;
- графічним прийомам;
- змішенню різних стилів в одному висловлюванні;
- введенню іншомовних елементів у мовлення [74, с. 170-171].

Експресивність пов'язана з усіма сферами діяльності людини. Мовні одиниці, які мають експресивне забарвлення, вносять елементи нових виразних засобів у встановлені норми та штампи. Вони поєднують холодний розум з почуттям, емоцію з глибокою думкою, а нереальне з національною реальністю.

Мова не обмежується лише нейтральними лексичними одиницями, але використовує різноманітні лексичні засоби для вираження експресивності. Сюди входить й розмовно-просторічна лексика, яка може бути вжита в урочистих, високих або грубих ситуаціях, а також для невимушеної характеристики окремих аспектів картини світу. Це додає експресивності та різноманітності мовленню. Використання розмовно-просторічної лексики, що максимально наближена до повсякденного мовлення, надає мовленню виразності, яскравості та неординарності. Коли певна лексична одиниця несподівано використовується або функціонально переміщується з однієї сфери вживання в іншу, це стимулює експресивність мовлення.

Відомий вчений С. Л. Рубінштейн вважав емоцію сукупністю емоційного та інтелектуального, аргументуючи свою думку тим, що емоції - це частина інтелекту людини, і свідомість формується у процесі емоційної діяльності. Науково доведений той факт, що емоційно-забарвлена інформація

запам'ятовується швидше, порівняно з нейтральною. Багато вчених зазначають, що інтелект, емоції, а також мислення – це нероздільна єдність, а емоційний інтелект є здатністю людини застосовувати емоції відповідно до ситуації, а не просто виражати її.

У тлумачних словниках відображаються стилістичні позначки, які допомагають виявити нюанси експресивного забарвлення слів. Експресія слова часто впливає з його емоційно-оцінного значення, але в різних словах експресія та емоційність можуть мати різний характер. Крім того, експресивність може мати різні характери, які визначають спосіб сприйняття та спрямованість мовленнєвого акту.

Розрізняють інтраперсональний та екстраперсональний характер експресивності:

1. Інтраперсональний характер експресивності: вираження мовцем своїх власних емоцій, почуттів, переживань і ставлень. Це може бути спонтанний вияв внутрішнього стану особистості, коли мовець не прагне ні впливати на інших, ні створювати враження на аудиторію. Такий характер експресивності може здійснюватися у розмовному мовленні або при вираженні особистих думок та вражень.

2. Екстраперсональний характер експресивності: спрямованість на вплив на адресата, створення враження на аудиторію або читача. Тут мовець активно прагне вплинути на інших, викликати у них певні емоції або реакції. Цей тип експресивності може зустрічатися у художній літературі, публіцистиці, рекламі, політичних виступах тощо [79, с. 280].

Відомо, що коли ми користуємось мовою, то виражаємо різноманітні емоційні стани та ставлення. Так формується емоційне посилення висловлювання з експресивною метою. Тому беззаперечним залишається той факт, що експресивність – це категорія прагматична, адже вона емоційно впливає на співрозмовника, а також містить у собі повідомлювану значущість [2, с. 25].

Співвідношення емотивності з експресивністю та оцінністю у сучасному мовознавстві має неабияке значення, оскільки досі їх спорідненість та відмінність залишається нерозв'язаною до кінця проблемою. Адже коли людина виражає свої позитивні або негативні емоції, вона використовує експресивну лексику, яка надає сили та виразності її вислову. Розрізнення цієї лексики на емоційну та експресивну виявляється в процесі стилістичної характеристики, але це розчленування може бути умовним, оскільки емоційність та експресивність часто переплітаються. Наприклад, емоційність вважають найвиразнішим компонентом експресивності, а також головною складовою частиною семантичної структури експресивності.

У трактуванні емоційності та її відношення до експресивності виділились три напрямки:

1) ті, хто ототожнюють поняття «емоційний» з поняттям «експресивний»;

2) ті, хто розмежовують ці поняття.

Вони стверджують, що емоційні елементи в мові існують для вираження почуттів людини, а експресивні - служать для підсилення образності і при вираженні емоцій, і при вираженні думки. Мається на увазі, що експресія в мові не завжди емоційна. І експресивність постає більш загальною категорією;

3) ті, хто досліджував емоційність як самостійне явище, яке виокремлюється із загальної категорії експресивності [67, с. 153].

При зарахуванні слів до лексичного експресивного фонду важливими є два критерії: особливість семантичної структури слова і його функція. Такі слова як «любов», «гнів», «коханий», «сміятися» вказують або повідомляють про почуття, емоції, переживання суб'єкта. Вони відносяться до емотивної лексики та виконують номінативну функцію. Дійсно, експресивні одиниці пов'язані з емотивністю та мають два аспекти: вони виражають та передають почуття, емоції,

а також мають здатність впливати на адресата та викликати в нього відповідні почуття та емоційний стан [48, с. 100].

У лексиці української мови, яка пов'язана з емотивністю, можна виокремити чотири основні групи:

✓ перша група включає слова, які можуть виражати, але не називати, не передавати емоцій та почуттів, наприклад, емоційні вигуки;

✓ друга група містить слова, які викликають емоції та почуття, але самі по собі не виражають або не передають їх, наприклад, слова, що позначають певні події або стани;

4) третя група складається зі слів, які лише називають емоції та почуття, повідомляють про емоційний стан душі, але не виражають і не передають їх;

✓ четверта група включає слова, які виражають та викликають емоції, почуття. Наприклад, слова, що мають виразний емоційний відтінок або викликають певні асоціації [61, с. 130].

У тісному зв'язку з емоційністю розглядається й оцінність. З нею пов'язане позитивне чи негативне ставлення людини до предмета оцінювання. Одним із критеріїв визначення експресивної лексики є наявність оцінного компонента в їх значенні. Слова з меліоративною або пейоративною оцінкою раціонального змісту входять до групи слів з оцінковим значенням. Наприклад, такі якісні прикметники як *гарний, приємний, хороший, поганий, неприємний тощо*, можуть використовуватися для оцінки різних предметів або явищ.

Проте оцінний і експресивний аспекти можуть існувати й незалежно один від одного. Наприклад, естетична оцінка не означає обов'язкової експресивності, таке висловлення, як «це прекрасно» - може бути простою констатацією факту. Може бути й навпаки, наприклад вислів «я вражений» - може не припускати оцінності. Оцінність тісно пов'язана з пізнавальною діяльністю людини. Її необхідно розуміти як закладену в слові позитивну чи негативну характеристику людини, предмета або явища. Оцінність можна поділити на імпліцитну, яка міститься в

одній із сем слова, а також на експліцитну, яка властива не конкретному слову, а його загальному вживанню [47, с. 104]. Оцінні лексеми дають змогу авторам виразити своє власне ставлення до зображуваного, передати емоційне ставлення персонажів до подій або об'єктів, а також збагатити текст певними емоційними відтінками. Використання оцінних лексем дає можливість авторам створити більш глибокий та змістовний образ своїх героїв і розкривати їхні внутрішні переживання.

Також експресивні слова та вирази можуть виражати почуття і емоції, не обов'язково пов'язані з оцінкою. Наприклад, вигуки радості, смутку, здивування або болю не містять прямої оцінки, а виражають емоційний стан говорячого. Однак деякі слова таки містять у собі оцінковий ефект, вони передають певне ставлення до поняття або предмета та виражають позитивну або негативну оцінку. Наприклад, слова «чудовий», «прекрасний», «безсоромний».

Слова, які близькі за характером емоційності, можна класифікувати на дві основні групи:

- лексику, що виражає позитивну оцінку званих понять;
- лексику, що виражає негативну оцінку званих понять.

Це дозволяє виокремити слова з різними емоційними забарвленнями та використовувати їх для передачі відповідних ставлень та емоцій; створювати особливий емоційний вимір мовлення; виразити авторську позицію та впливати на сприйняття оточуючих [61, с. 129].

Існує й емоційно-експресивна лексика, вона також є важливим засобом відтворення почуттів та емоцій. Її можна поділити на три групи:

- перша група слів – з яскравим оцінним значенням, містить в собі виразну оцінку фактів, явищ, ознак та дає чітку характеристику людей. Ці слова мають виразну емоційність і здатні передати позитивне або негативне ставлення. Вони часто не мають переносного значення, оскільки їхня емоційна сила перешкоджає розвитку інших значень (надихнути, чудовий, зухвалість, неперевершений,

першопроходець, накреслити, провісник, самопожертвування, безвідповідальний, допотопний, напакостити, спаплюжити, окозамилування). Такі слова, зазвичай, однозначні;

– друга група слів – багатозначні слова, що мають нейтральне основне значення і отримують емоційно-експресивний відтінок при переносному вживанні. Ці слова можуть набувати як позитивних, так і негативних емоційних відтінків, залежно від контексту та сприйняття. Наприклад, ганчірка, дуб, слон, змія, орел, ворона, півень, папуга. У переносному значенні використовуються і дієслова: шипіти, пиляти, гризти, копати тощо;

- третья група слів – із суфіксами суб'єктивної оцінки, що передають різні відтінки почуттів. У цьому випадку емоційно-експресивне забарвлення викликається самими афіксами, що використовуються для утворення цих слів. Вони можуть мати позитивні або негативні емоційні конотації залежно від суфікса, що використовується (*синочок, донечка, бабуся, сонечко, акуратненько* – позитивні емоції; *бородища, чолов'яга* – негативні) [76, с. 129].

Виокремлення цих груп слів у складі емоційно-експресивної лексики допомагає розуміти різноманітність та особливості виразності мови.

Варто згадати, що багато дослідників зосереджують увагу на номінативному аспекті емотивності, інші ж - на функціональному, розглядаючи мовні та мовленнєві засоби її вираження. Завдяки емотивності посилюється комунікативна значущість, збагачується та підсилюється комунікативна компетенція мовця для впливу на адресата.

Отже, термінологічна різноманітність щодо відображення емоцій у мові та мовленні спричиняє різноманітні підходи до їх вивчення. Поняття «експресивність», «емоційність», «емотивність» та «оцінність» досить часто переплітаються між собою. Це стає причиною масових дискусій серед науковців, зокрема мовознавців. Чимало дослідників ототожнюють ці поняття, однак багато й тих, що розрізняють. Також у багатьох працях ці терміни називають синонімами.

Тому, незважаючи на багаточисельні дослідження у спробі об'єднати їх чи розділити, ці поняття продовжуть бути у тісному зв'язку одне з одним.

Висновки до розділу 1

Експресивна лексика глибоко впливає на емоційний стан людини, передає почуття, ставлення та емоції до описуваного або коментованого предмета, явища. Вона включає в себе різні типи слів і висловів, такі як: діалектизми, вульгаризми, фразеологізми, книжна лексика, розмовно-просторічна лексика, гасла, жаргонні вирази, а також образні засоби, такі як: метафори, порівняння, гіперболи, іронія тощо. Експресивна лексика використовується в різноманітних сферах комунікації, включаючи літературу, поезію, розмовну мову, соціальні мережі, політичні дебати та інші. Вона допомагає збагатити мову і зробити висловлювання більш виразним, а також привертає увагу читачів.

Експресивність поділяють на мовну та мовленнєву. Мовленнєва переважає над мовною експресивністю і постійно збагачує її. Вона залежить від цілей та намірів говорячого і використовується для досягнення бажаного виразного ефекту у комунікації. Експресивність у мові відображається завдяки використанню різноманітних лінгвістичних прийомів і засобів, що допомагають передати емоції та погляди людини. Такими прийомами та засобами є:

- використання метафор, порівнянь, гіпербол тощо;
- вживання емоційно забарвлених слів, які мають сильне емоційне забарвлення та підкреслюють глибину почуттів мовця;
- зміна тону, темпу та наголосу додає емоційного забарвлення до мовлення;
- вигуки та звуки можуть виражати різні емоції, такі як радість, страх, здивування і т. д.;
- повторення слів чи фраз підкреслює емоційний стан говорячого;

– експресивність мовлення визначається й контекстом і ситуацією, в яких воно використовується.

Експресивна лексика використовується в різних функціональних стилях літературної мови, але особливо активно - в художньому і публіцистичному мовленні, а також у розмовно-побутовому стилі. Головною сферою функціонування експресивності вважається саме художній стиль, у якому експресивність зумовлена естетичною функцією.

Отже, у художньому мовленні найкраще виявляються емоційна та естетична функції мови, які здатні відтворювати найтонші порухи людської душі. Вони створюють інтенсивність та глибину виразу, роблять текст живим і емоційно насиченим. Експресивні у художніх творах додають свіжості, жвавості та зорової яскравості у виразному поданні, допомагають створювати тексти, які емоційно насичені і виразні.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ РОМАНУ

В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ»

Відомо, що мовне багатство, самовираження митця, ставлення автора до зображуваного, до персонажів твору, розкривається саме через експресивну лексику. Вона з надзвичайною силою впливає на психіку та душевний стан читача, створює емоційне звучання мовлення та робить його насиченішим. Експресивна лексика допомагає автору створити барвисті та емоційно насичені

образи, які роблять художні твори більш живими та захоплюючими для читача. Вона може використовуватися для підсилення емоційного виразу, створення атмосфери чи вираження конкретного стану душі персонажів.

Роман «Записки Кирпатого Мефістофеля» В. Винниченка насичений експресивною лексикою, зокрема: метафорами, порівняннями, лексемами з демінутивними та аугментативними суфіксами, жаргонізмами, діалектизмами, фразеологізмами, емоційними вигуками та звертаннями, риторичними запитаннями та гіперболами. Використавши їх, автор намагався передати читачеві переживання та емоції персонажів, розкрити свій художній світ якомога детальніше й барвистіше для того, щоб читач зміг зрозуміти й відчувати кожного персонажа, кожную ситуацію та подію, описані у творі.

2.1. Метафори та порівняння

Метафори та порівняння у досліджуваному творі використовуються дуже часто. Метафора – це органічний компонент художнього тексту, з нею слова набувають нового значення. Автор вживає метафори для того, щоб стимулювати емоції та естетичні почуття у читачів, передати свої думки за допомогою образності. У творі автор використовує метафори:

для опису навколишнього середовища, природи:

Над бульваром повисла безвуха, лиса голова місяця й розгублено посміхається [15, с. 7];

Місяць одсунувся до будинків і звідти дивиться мені в лице [15, с. 8];

На лавах, по тім боці, що в затінку, кудовчаться темними купками людські постаті [15, с. 9];

Дні сонячні, молоді, дзвенять струмочками, пахнуть розталою землею, чорною, масною [15, с. 51];

А сміються всі, що на вулиці, що дивляться на високе, прозоро-синє, сміхотливе небо [15, с. 51];

Дерева зашарілись соромливо [15, с. 53];

Блукають тіні по завісках, злітаючи у стелю [15, с. 69];

Дерева, побравшись за руки, врочисто й поважно танцюють перед нашими вікнами [15, с. 89];

Навіть море дихає сонно, ритмічно здіймаючи і спускаючи мереживо берегових хвиль [15, с. 90];

Дерева слухають чуйно, непорушно; часом раптом заклопотано, хапливо перешіптуючись і здригуючись [15, с. 120];

Сонце палає й кипить угорі в вершечках тополь [15, с. 141];

На будинках білі, насунені на чоло шапки, на стовпах також чепурні тапочки, дріт замотано в вату [15, с. 192];

для передачі внутрішніх почуттів і станів персонажів:

І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах – є найкращий [15, с. 4];

Мені стає незрозуміло-весело, і буйний виклик спалахує у крові [15, с. 14];

І вже мої думки йдуть іншим напрямом [15, с. 18];

З її руки, яку я випускаю, в мене лється невимовне хвилювання [15, с. 21];

А думки на диво бистрі, раптові, неначе отара кіз у загоні, чимсь стривожених, наляканих; вони кидаються то туди, то сюди, переплигують одна через одну, гасають, шукають виходу [15, с. 56];

Рука робить слабенькі спроби визволитись, але це мене тільки роздратовує й викликає бажання знов запалити її щоки, щоб загорілась шия, зім'яти той сум, який прибив її гріховність [15, с. 58];

Я йду далі, і зазираю в вікна, й туга переходить непомітно у глибоку, плачучу печаль [15, с. 71];

Іншими коліями покотилось би усе життя [15, с. 71];

*Її замішання проходить, і вона починає жвавенько **щебетати** [15, с. 86];*

Тепер я вже не гасну, лишаючись наодинці з собою; не хапаюсь до людей [15, с. 97];

Але думки не чіпляються голови, я кидаю перо і знову дивлюся, яка година [15, с. 110];

Умить на мене налітає задушливий, дикий вихор люті [15, с. 197];

В моїй душі тихий, ниючий жаль [15, с. 269];

Часом, як блискавиця, спалахує відчай, я схоплююсь, бігаю по хаті й напружено чекаю дзвінка посильного [15, с. 270];

для опису зовнішнього вигляду:

*Але Карапачов уже тильно, з цікавістю придивляється до нас своїми **розумними, колючими щілинками** [15, с. 69].*

Отже, ці метафори використовуються для створення виразних та емоційно насичених висловлювань, які впливають на сприйняття та враження читача в художньому тексті.

У романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» автор використовує багато порівнянь. Порівняння – це один із засобів образного відображення дійсності. Вони відзначаються своєю оригінальністю, мальовничістю, емоційністю, а також допомагають зобразити один предмет чи явище у співвідношенні з іншим, тим самим краще розкриваючи його сутність. У творі присутні порівняння, які описують:

зовнішній вигляд:

*Ті ж самі блакитнувато-сірі очі, тільки не такі сухі та жорсткі, те ж саме **пукате, як бік часника, чоло, гостре підборіддя, біляве, невитке волосся** [15, с. 10];*

*В Сосницького теж не Андрійків – м'ясистий, важкий; **ніздрі, неначе цвяшком проткнуті** [15, с. 11];*

Вона вже не віднімає свої руки й сидить із таким виглядом, неначе скорилась неминучій долі [15, с. 22];

І пильно, короткозоро починає розглядати дряпинку на своїй руці, тонкій та ніжній, як у жінки [15, с. 45];

Щоки обвисли, й ніс неначе зів'яв, як недостигла зірвана груша [15, с. 63];

Її губи витягаються, немов вона хоче щось піймати ними, й дрібно-дрібно трусяться [15, с. 74];

Я уявляю собі жінку з великим бюстом, горбоносу, з широкими бровами, що зрослися на переднісці; вона стоїть біля роялю і тримає в руках ноти; її рот, подібний до рота риби, яку витягли з води [15, с. 74];

Над вухами її пушиться волосся довгими пасмами, подібними до тирси, посрібленими світлом електрики [15, с. 108];

Тільки брови злегка зібрані, як у людини, що робить якесь зусилля і строго стежить за собою [15, с. 112];

А мені чогось здавалось, що ви жонаті і жінка у вас маленька, кругленька брюнетка з твердими, як опука, щоками [15, с. 116];

Хазяйка помешкання, стара караїмка з закарлюченим, як у сови, носом і оливковим кольором лиця починає вже драгувати своєю солодкавою усмішечкою [15, с. 92];

Шапочко, дякую тобі за мудрість, за спокій, за Дніпро, за голову он того добродія, яка подібна до голови звареного поросяти! [15, с. 124];

Обличчя схудло; раніше білий, в'ялий, повислий ніс, тепер, здається, теж схуд, підтягнувся, став бурим і порепаним, як перестиглий жовтяк-огірок [15, с. 127];

Я бачу, як одразу його лице блідне під засмагою, ставши сірим, як цукровий папір [15, с. 127];

Вуса вигоріли на сонці, стали жовто-білими, як степова трава пізнього літа [15, с. 136];

І її лице здається мені таким же оживленим і безтурботним, як і в дітей [15, с. 144];

Одчиняє якась панна з дуже грубими, червоними губами й вузькими, як бритвою прорізаними, чорними оченятами [15, с. 209];

Руки й ноги в неї великі, чоловічі, голос грубуватий, сама смуглява, як циганка [15, с. 213];

На її щоках з'являється чіткий, як наліплений, рум'янець [15, с. 255];
внутрішні стани, емоції та відчуття:

Коли я роздягався, здавалось, засну, як убитий [15, с. 16];

В ногах така ослабленість, що я, похитуючись як видужуючий, підходжу до вікна й сідаю на стілець [15, с. 21];

Потім закурую, штурляю вбік сірника й почувую себе так погано, немов мене привселюдно піймали на шахрайстві й викинули сюди на цей ганок [15, с. 101];

Від ручки й серйозного доброго личка в мене в душі таке почування, немов я полежав на весняній, свіжій, атласистій травичці [15, с. 143];

Дивно, чому в присутності цієї дівчини раз у раз почувую таку несмілість, наче несучи в руках щось дуже тендітне і щохвилини боюся упустити [15, с.161];

У мене таке почування, як у людини, в якій одяг не в порядку, і якій здається, що всі це бачать [15, с.163];

Стан такий, як після гульні: я не почувую тіла [15, с.165];

Я знаю, що це чисто інстинктове, останок здатності наших предків лазити по деревах і хапатись за віти, але чуття таке, ніби ця ручка свідомо втримує мене [15, с.216];

Але неспокійне, тяжке чуття висить у мені, як цей туман [15, с.224];

Але скрізь мені зараз же стає нудно, наче хтось ножицями відрізує інтерес [15, с.252];

ЗВУКИ:

Вони так само **вищать, неначе я наступив їм на хвіст, і певною ходою виходжу на другий поверх** [15, с. 20];

Він не каже ні слова й перебирає по столі пальцями, **роблячи звуки, як на барабані** [15, с. 45];

В тиші **чути дихання дітей не в такт, як двоє годинників в одній кімнаті** [15, с. 76];

І коли чується звук **дзвоника, подібний до дзвінкого, заливчастого гавкоту крихітної собачки, мені раптом приходить на думку: що ж я скажу їм, як триматимуся з ними?** [15, с. 202];

Я навіщось сторожко слухаю, але від крові, що приплила до голови, **в вухах такий шум, ніби хтось віником ритмічно мете підлогу в сусідній кімнаті** [15, с. 249];

— Ну, що ж, я не дуже настоюю на цьому, - кажу я, й мені здається, що **мій голос дуже глухий, як з-під пальта** [15, с. 249];

Десять глухо грюкають дверима, ходять нагорі; **слабенько, як джигжчання мухи, доходять дзвінки трамваїв** [15, с. 257];

запахи:

В палісадниках пухкими купами лежить збите жовто-червоне листя, від якого **йде такий дух, як коли розітреш листок на долоні** [15, с. 19];

Від неї **йде теплий, молочний запах, як од дітей** [15, с. 161];

На мене шугає **спертим, теплим, парним запахом, як із пральні** [15, с. 202];

Пахне, як у бані, й так душно, парно, що мені зразу хочеться скинути піджак [15, с. 242];

поведінку та дії:

Я прошу співати далі, і знов **вона нахиляється до гітари, немов шукаючи в неї поради, що співати** [15, с. 51];

Тут Панас Павлович починає кліпати очима, як від порошинки, підгортає догори борідку й зітхає [15, с. 79];

І Панас Павлович навіть махає в повітрі так, ніби дає ляпаса [15, с. 82];

Їй усього тринадцять-чотирнадцять років, але вона поводитьься так, як замужня, молода, гарненька дамочка [15, с. 86];

Вони їдуть, як важні пани [15, с. 90];

По дорозі він увесь час тримає мене за стан, як даму [15, с. 127];

Клавдія Петрівна, хвилюючись і хапаючись, шукає сірників на столі, водячи, як сліпа, руками [15, с. 203];

А руки тремтять у нього, як у алкоголіків [15, с. 156];

Вона, як сестра-жалібниця, сиділа отут біля звичайнісінького п'яного, паршивенького чоловічка [15, с. 171];

— *Почекай! – мокро, схлипуючим шепотом говорить Клавдія Петрівна й похапцем, обома руками, як діти, витирає хусткою лице [15, с. 156]*

— *Шапочка стоїть на тому самому місці зо спущеними руками, як засуджена, з гладенько, сумирно зачесаним волоссям, непорушна, затигла [15, с. 209];*

Шапочка дужче притискає мою руку до грудей, немов показуючи, що нікому не віддасть мене [15, с. 210];

Костя затуляє голову, як од ударів, і присідає на стільці [15, с. 221].

Неодноразово В.Винниченко використовував й метафори, синтезовані з порівняннями:

І густа, широка, могутня радість, як вода у повідь, сповнює мою душу [15, с. 22];

На лиці Панаса Павловича пробігає радість, неначе в лісі промінь на світанні [15, с. 84];

Андрійка більше не існує, на місці його образу тільки невизначна пляма, що легким сумом холодить серце, як руїни якогось гарного, старого будинку [15, с. 96];

Плити з червоної цегли, подекуди повитирались у глибокі ямки; по краях дерев'яні стовпчики, поїдені часом, покриті, схожі на пні в лісі [15, с. 101];

Увесь запас моєї сили волі вичерпався, я порожній, мені тужно, нудно, й тільки сама туга сидить там, як чорна, вогка жаба [15, с.107];

Завіса на вікні напнулася, немов вітрило, а на небі висить, як велетенська китиця винограду, попелясто-синя хмара [15, с. 120];

Моє хвилювання згасає, і знову млісна слабкість і тупість обгортають, як брудним, товстим павутинням, мозок [15, с. 201];

В мені потрохи, як у воді, що починає кипіти, з'являються бульбашки гніву [15, с. 234].

Отже, порівняння надають тексту особливої виразності та асоціативності, роблять його більш барвистим, виявляють ставлення мовця до описуваного. Вони допомагають глибше розкрити та зрозуміти людську природу, переживання і дії персонажів художнього тексту, зрозуміти їхні глибинні мотиви та особистісні якості.

2.2. Експресивізація на словотвірному рівні

На словотвірному рівні експресивізація мови досягається завдяки суфіксам, які вносять у значення слова відтінок здрібності/зменшеності для додавання ласкавості та пестливості, а також суфікси згрубілості/збільшеності, які вважаються виразниками іронічного, зневажливого ставлення чи перебільшення, а також префіксам, які здатні надавати словам і виразам емоційності, виразності.

Демінутивні суфікси грають важливу роль у мові, вони додаються до існуючих слів, щоб вказати на менший розмір, певну міру компактності чи ступінь відтінку, ласки, ніжності у тексті.

У своєму романі В. Винниченко використовує лексеми з такими демінутивними суфіксами:

-очок, -ок, -очк-:

*Схопивши, озирається, біжить у **куточок** і там намина свій **маслячок** [15, с. 1];*

*І береться за **щіточку**, щоби мастити пальці правої руки [15, с. 42];*

*Панас Павлович уже має свій звичайний вигляд: акуратно зачесаний **шапочкою**, вимитий, причепурений [15, с. 44];*

*Вони гуляли собі й ненароком зайшли спочити трошки, привітались і **додомочку** [15, с. 62];*

*— **Таточку!** – раптом нещиро скрикує вона й кидається до нього, але старається не стати до мене спиною [15, с. 86];*

*Вони по черзі б'ють по ньому **трісочкою** й задоволено сміються, слухаючи приємні згуки [15, с. 90];*

*Тут **холодочок**, затишок, а там така спека, що носики миттю почнуть лущитись [15, с. 91];*

*І знов я вже ні про що не думаю, і коли б **Шапочка** вийшла і простягла мені руку, я б поставився до того цілком байдуже [15, с. 106];*

*Такі вони собі затишні, ці **будочки**, такі загублені серед зеленого простору неосяжного Великого Лугу! [15, с. 123];*

***Мордочки** в них ніжні, оченята пукаті, і плохенькі-плохенькі [15, с. 129];*

*Потім раптом визволяється з-під моєї руки, повертається до мене, дивиться в лице й несподівано усміхається, задравши догори **куточки** вуст [15, с. 139];*

Вони оточують її, хапають за руки, приглядаються до **пакуночків**, штовхають одне одного, стрибають [15, с. 143];

-ик-, чик-, -к-:

Осінній **дощик** шарудить дрібним, пісковим шелестом у пожовклому листі [15, с. 19];

Я пропоную: я беру **Андрійка**, вона **Василька** [15, с. 56];

— Ні-ні, **голубчику!** – злякано кліпає він очима [15, с. 64];

Кашкетик із поломаним гербом, на маківці **горбик**, слід від голови [15, с. 72];

Але Ваня тут же схоплюється, біжить до **стовпчика** і кличе за собою Віру [15, с. 91];

До мене вже, здається, звикли, й дивляться на мене менше, так що я навіть часом примощуюсь на східцях і спочиваю якусь **хвилинку** [15, с. 105];

З подихами вітру в хату залітає порох, і дрібні **камінчики** гостро колють лице [15, с. 121];

Чи не могли б ви примостити десь там при вашому товаристві на якійсь посаді одного **чоловічка**? [15, с. 126];

Ех, **Дмитрику**, плюнь ти на всі ці дурні думки! [15, с. 139];

Він круто відвертається, змахує з **абажурчика** метеликів і переставляє пляшку на інше місце [15, с. 131];

Теж холодний, але **трошки** занепокоєний голос Панаса Павловича [15, с. 154];

— Через те, **Степанчику**, що революціонери подібні до нічних метеликів [15, с. 187];

У вас тут **ранка** [15, с. 199];

На плямі невиразно вирисовується ротик і ніздрі, більш нічого [15, с. 204];

-ечк-, -ичк-:

Іноді вона, чистячи ретельно ніготь червоною **подушечкою** з срібним держальцем, завдає мені питання й за кожну мою відповідь каже: мерсі [15, с. 42];

На вішалці висить **пальтечко** Андрійка; один рукав вивернутий [15, с. 72];

Вона стоїть із розплетеною **косичкою** й, закинувши її лівою рукою за спину, тримає незастібнуту суконку [15, с. 86];

Його панама вичищена, **стьожечка** чепурно пришита, костюм ясний, новий, трохи провінціального крою [15, с. 127];

Шукайте квартиру, мостить **гніздечко!** [15, с. 151];

Вона робить мені знак підійти ближче і злегка підіймає покривало над **ліжечком** [15, с. 204];

-инк-:

Хлопчинка, відразу затихнувши, з ляком і непорозумінням дивиться на мене круглими, чорненькими оченятками, відкинувши голову назад [15, с. 39];

І пильно, короткозоро починає розглядати **дряпинку** на своїй руці, тонкій та ніжній, як у жінки [15, с. 45];

Олександра Михайлівна помалу виймає ласощі з **торбинки** й роздає їх по одній [15, с. 45];

Але воно не в силі прикрасити бідності **хатинки** [15, с. 205];

-ець, -ц-:

Нечипоренко ще деякий час стоїть, немов у задумі, потім витягає з кишені щось загорнуте в **папірець** і мовчки кладе на стіл переді мною [15, с. 37];

Але ось я мало не зі злістю тримаю в руках легеньке **тільце** й несу його до дами [15, с. 39];

Хвилясто тріпочеться червоно-білий **прапорець** на носі пароплава [15, с. 124];

Намацується щось тверде, мабуть, **дзеркальце**, портмане і щось м'яке, мабуть, хустка [15, с. 161];

— Оттак, **Степанець**, й революціонери [15, с. 187];

Пляючи візникові, я помічаю біля свого танку панну в чорній **шубці** й маленькій шапочці [15, с. 194];

Міка сам зачепився ручкою за **простиральце** [15, с. 213];

Так, волоссячко густе, чорне й велике **чільце** [15, с. 215];

-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-:

Він, недбало розсвівшись, ставить **малесенькі** ставки – його не обходить гора [15, с. 4];

Дівчина по перших же згуках мого голосу **хутенько** обертається до мене й зараз же прискорює ходу [15, с. 16];

Маленька, худорлявенька постать у **синенькому** пальті прожогом летить просто назустріч вагонові, не бачачи його й не чуючи дзвінків кондуктора [15, с. 38];

Губи трошки заширокі, рот **величенький** [15, с. 98];

— Скажіть, будь ласка, а вам часом не було трошки **нудненько** там? [15, с. 117];

М'якенький та **сумирненький**, як **малесеньке** ягнятко! [15, с. 129];

Вона, як сестра-жалібниця, сиділа отут біля **звичайнісінького** п'яного, паршивенького чоловічка [15, с. 171];

Другий – **товстенький**, смаглявий, з дуже чорними, круглими, живими очима [15, с. 119];

До речі, я побалакаю про довг, який уже **давненько** є за ним [15, с. 126];

— А в вас що **добренького**? [15, с. 172];

Шапочка **тихенько** одним пальцем лоскоче Мурзу за вухом, щоб лежав непорушно й не перешкоджав слухати [15, с. 186];

-ун-:

— А знаєш, **Яшуню**, ти тепер якийсь інший! – раптом хитро зазирає він мені в лице [15, с. 129];

— Ай, **мамуню**, не прикидайся, ти сама підеши на барикади [15, с. 185];

-енят-, -ят-:

Хлопчики весело ляпають по них голими **ноженятами** і дзвінко вигукують щось весняне [15, с. 52];

Лагідність його зникає, темні, круглі **оченята** стають колючими, скісними, верхня губа хижо задирається догори, виставляючи синюваті, покришені зуби, він сильно паца ногою об стілець [15, с. 66];

Зовсім постародівилась, завела **кошенят, цуценят, поросят!** [15, с. 188];

-ус, -юс-:

— Ні, **татусю**, ні! Ще трошки... [15, с. 63];

— **Олюсю**, дай мені, а сама наготов простиральце! [15, с. 242];

-ельк-:

На носі їй на підборідді в неї **крапельки** води; товсті, червоні губи весь час розтягаються усмішкою, а очей зовсім не видно в неї, тільки дві смужки, ніби натушовані [15, с. 242].

У деяких випадках лексеми з такими суфікси мали іронічний відтінок, наприклад:

Та, окрім того, з такою особою, як його мила **дружинонька**, по-людськи балакати неможливо, коли хочеш добитися яких результатів [15, с.30];

— А чи не вернутись до **Варварочки?** [15, с. 64];

А там же **жіночка і діточки** [15, с. 125];

Голосок холодний, ворожий, - я ж злий геній їхнього дому, Мефістофель, і навіть не кирпатий [15, с. 153];

Тут же сидить Нечипоренко в незграбному **піджачку** їй, підобгавши ноги під стілець, читає якусь книжку [15, с. 191];

Аугментативні ж суфікси додаються до слова з метою збільшення його значення за рахунок розміру, інтенсивності або емоційного виразу. Вони створюють емоційний вплив на читача, роблячи слова більш виразними та глибшими. Проте письменник використовує їх набагато рідше, ніж демінутивні суфікси.

Загалом, автор вживає лексеми з такими аугментативними суфіксами:

-енн-, -езн-:

— Простіть, Якове Васильовичу, **страшенно** нерви попсувались у мене за цей час [15, с. 159];

Ми сідаємо на **широчезну** руду канапу [15, с. 58];

Від університету через усю вулицю лягає **величезна** передвечірня тінь [15, с. 144];

Суфікси -уват-, -юват-, -ист-, -яв- вживаються для позначення неповної міри вияву ознак, що також надає виразам певної експресивності, наприклад:

Колись робітники на пам'ять учили прокламації, написані цією рукою, що тепер так несміло і **злодійкувато** посила в рот на виделці смачні гриби [15, с. 5];

Коли я змовкаю, вона відводить набік руку з блискучими нігтями, що відбивають **зеленкувате** світло лампи, накритої абажуром, жмурить очі в жовтих віях, сірі та холодні [15, с. 42];

Але зате їй подобається більше, - раніше в її красі було занадто багато правильності, непорушності й якоїсь **туповатої** строгості [15, с. 44];

День ясний, рожево-золотистий [15, с. 60];

За нею підходить **лисуватий** добродій з черевцем, пукатими, як у вівці, очима, горбатим носом і пухкими, червоними губами [15, с. 117];

Один горбоносий, з пухкими губами, **рудявий** і маленький [15, с. 119];

І там, і тут, і в цьому густому, **кислуватому** запахові малин, що йде від купи кущів, і в незрозумілій тузі та в незнаній, теплій ласці, що, як той запах малин від кущів, іде від усього й до всього, - скрізь вона, Шапочка ласкава, Шапочка вередлива, Шапочка байдужа! [15, с. 123];

Соня простягає руку й не то **насмішкувато**, не то жалибно заглядає мені в лице [15, с. 123];

Але Соня буде знов **грубувато**, невдало підсміюватися, натякати на Шапочку, або розказувати про те, що Дмитро знову щось вигадав [15, с. 192].

Виразність префіксів залежить від тих значень, яких набувають новостворені слова. Загалом, у творі вживаються такі префікси з виразним емоційним навантаженням:

при-, по-, під-:

*Двері з передпокою я зачиняю за собою і в синьому **присмеркові** бачу проти себе бліде лице з великими, некліпаючими, зачарованими очима [15, с. 21];*

*І от я одною рукою тихо наближаю до себе цю руку, до своїх грудей, другою рукою **побожно** обіймаю ніжні плечі її і схиляюсь до її уст, розкритих, гарячих від солодкого жаху [15, с. 21];*

*Правда, гаряче обмірковує й жахається тільки Клавдія Петрівна, я ж тільки співчутливо мугичу іноді що-небудь або підтакую, часом переводячи очі на **притихлого** хлопця [15, с. 39];*

*В мені прокидається веселе, зле бажання **помучити** цього самовпевненого, важкотелесого чоловіка [15, с. 54];*

*Вся вона **помолодшала, посвіжішала, покращала** [15, с. 68];*

*До моря вона вже майже не ходить, **пролежуючи** всі дні на старій кушетці [15, с. 93];*

*Це **підживлює** мене і **підбадьорює** [15, с. 105];*

*І так не до лиця їй ця **погорда** і холодність! [15, с. 106];*

*Мабуть, і самому Кості і страшно, й незрозуміло, й соромно, - я бачу це з його злої, **покривленої** усмішки, - але він не може відвести очей від тістечок, сила та більша за його волю, сором і страх [15, с. 110];*

об-, за-:

*А побіч, за столом із закусками, сидить оцей **обгризений** Нечипоренко [15, с. 4];*

*Маю тайну, несмілу мрію обновитися в моїх дітях і оправдати **забруднене, загіджене** мною моє існування [15, с. 22];*

*А сам, немов ховаючись од когось, поспішно й хитро думаю: коли **обдурила**, - піду, не шукатиму більше [15, с. 111];*

без-:

*Щоб піддати мене **безперестанній**, вічній карі суміву [15, с. 26];*

*І замінітьте, замінітьте собі: вона цілком щиро вважає себе **безмірно** вищою від тих, що варять обід, роблять панчохи, годують дітей [15, с. 32];*

*Це не життя, а **безпотрібне, безладне** витрачання часу й постійне драгування [15, с. 79];*

*Я **безвольно**, насмішувато кривлю губи, й сам чекаю, як кликатиму візника [15, с. 107];*

най-:

*— А я гадав, що впливаю на вас **найблагодворніше** [15, с. 12];*

*Це було **найголовніше** для мене [15, с. 27];*

*А коли так, то невже **найтупоумнішому** йолопові не видно, що все це нісенітниця, що нічого спільного зо мною Андрійко не має, і що мені треба раз на все покінчити з цим, одірвати від себе цю думку, притоптати чуття, розкидати ногами недогарки його й засміятися в саме лице Соніці? [15, с. 27];*

*Нехай собі всякі філософи глузують, називають це «скотячою силою», нехай собі з виглядом вищості знизують плечима, а він, Панас Павлович, не може відмовитись од цієї «скотячої сили», він уважав її за **найбільшу, найсвятішу, найнеобхіднішу** й т.д. життєву силу! [15, с. 79];*

не:

*На столику **неминучий** чайник, конфітюра [15, с. 58];*

*Коли я прощаюсь, Клавдія Петрівна з **нестриманою** вдячністю цілує мене, пригортається всім тілом, гладить мої руки, рукави піджака й гарячим, жадним шепотом питає, коли я прийду [15, с. 59];*

*— Мені **невимовно** тяжко жити з ним! – жалибно говорить вона, й губи знов витягуються [15, с. 75].*

Отже, аугментативні, демінутивні суфікси та префікси, які надають словам емоційного забарвлення, дозволяють додати до слів виразність, пестливість, грубість, іронію або ж інші відтінки у словах, роблячи мову більш барвистою і виразною.

2.3. Жаргонізми, вульгаризми та лайливі слова

Варто зауважити, що жаргонізми, вульгаризми та лайливі слова у цьому тексті служать для вираження емоцій, які іноді важко висловити за допомогою більш «чистої» мови». Вони допомагають авторові та персонажам роману виражати свої емоції та ділитися ними з читачами.

Жаргонізми є одним із найефективніших засобів досягнення експресії у тексті, і саме тому художня мова дуже часто ними насичена. Не є винятком і художня мова роману «Записки Кирпатого Мефістофеля». У ній ми спостерігаємо такі жаргонізми:

*Йому хочеться **загребти** мої гроші [15, с. 6];*

*Внизу під тополями брелять балалайки, й **хіхікають** незримі парочки [15, с. 7];*

*І спеціально для того, щоб **тріумфувати**, щоб **тішитись** і **сміятися** з нас, з нашого «**семейного очага**» [15, с. 13];*

*— Для чого ти **втисся** до нас? [15, с. 14];*

*Правда, вона частенько **шпигала** мене своїми любовними пригодами, я на це відповідав жартами, та на тому й кінчалось [15, с. 25];*

*Мабуть, **нашкрябав** у себе все, що міг, ще що-небудь продав і приніс [15, с. 36];*

*В цьому **вся штука** [15, с. 52];*

*Сосницький жваво підходить до мене назустріч, здоровкається, **хляпає** мене по плечах [15, с. 54];*

— Взагалі, **паршива справа**, Яша, - каже він, криво посміхаючись і витягуючи цигарку [15, с. 55];

— Ви де ж це так **насмоктались?** – хмарно й байдуже питає Карачапов, не перестаючи, очевидячки, думати про своє [15, с. 68];

Загилить би їй попереду разів зо два отак **по «наружній фізіономії»**, от би вона вже **опасувалась** потім [15, с. 81];

— **Ступаємо**, значиться, **на путь нечестивих** [15, с. 81];

— Та й **катнемо** разом з Дімою [15, с. 82];

— Але, коли нема, зараз же **смалимо** туди [15, с. 84];

Зручно видряпавшись на нього, він сідає й **пацає** його ногами [15, с. 91];

Часто, завзято **видзвякує** такт трамвай [15, с. 95];

А потім, от у цю хвилину, оповідає про нахабу, що причепився до неї, і про те, як вона добре **відчистила** його [15, с. 101];

Я уявляю собі, як падаю отут на тротуарі, як двірники й **поліцаї** підіймають мене, несуть в **участок**, а з вікна дивиться вона, і їй жаль мене; вона дивується з моєї сили волі, почуває каяття й сором [15, с. 102];

— Вподобалось! Вподобається, як покличу городовика...Тоже **фраєр!** [15, с. 102];

Сторож мовчить, немов би міркуючи, що йому в такому випадку **«полагається»** робити [15, с. 102];

Він ще **варнякає** щось собі там у темноті, але я не слухаю [15, с. 103];

Іноді **плентаюсь** у крамничку й п'ю квас [15, с. 106];

Покоївки **нишпорять** біля мене, біля воріт нарада дворників [15, с. 106];

Йому приємно погукувати, **робити шамотню**, наливати [15, с. 128];

До самого її будинку я не можу **очутитись** і задаю різні питання [15, с. 145];

— **Смали** в «Шато»! На весь дух! [15, с. 165];

— Ну, кажи швидше, що ти там **нагородив** Дмитрові! [15, с. 173];

— Коли я сам не заробив, значить, або вкрав, або **вишахраїв**, або відняв силою закону [15, с. 169].

Серед жаргонізмів можна виокремити групу вульгаризмів та лайливих слів, які вживаються з іронічною метою, для розкриття негативних рис у характерах персонажів, для показу негативного чи навіть зневажливого ставлення до окремих персонажів, ситуації:

І от я вже не хижак-адвокат, що годується стервом закону, дурістю, безпорадністю та жадністю своїх жертв [15, с. 23];

*І знову, й знову я перебираю в пам'яті всі дрібниці того **проклятого** вечора* [15, с. 25];

*Він моментально погнав додому страшенно розлючений, з непохитним наміром «убить, або принаймні, скалічити цю **паскудну гадину**»* [15, с. 30];

*І разом з тим **безмежно-егоїстичний, злий, жорстокий паразит*** [15, с. 31].

*Та ви знаєте, що **нема гидкішої, нема паскуднішої істоти** на землі, як жінка матеріально забезпеченого інтелігента...* [15, с. 32];

*Бо в цій ідеї половина її **мерзот**...* [15, с. 32];

*Діти й так уже дивляться на мене як на якогось **розпусника, ката й деспота*** [15, с. 33];

*І ви це самі знали, знали добре, але хотіли поглузувати, помститись за те, що самі зробились **паскудником*** [15, с. 36];

*Для мене кожна жінка, що має позашлюбні відносини з мужчиною, є **проститутка*** [15, с. 44];

*І з цього погляду, з **деякої тупості й задубілості** я розумію, що вона вже прийшла «до одного знаменателя»* [15, с. 47];

*З хлопця вийде така **брехлива, пошарпана, подвоєна істота**, що краще б йому було на світ не родитись* [15, с. 47];

— **Нікчемний, недороблений, Кирпатий Мефістофель!** [15, с. 52];

А втім, яке може бути батьківське почуття в цієї ледачої, розхристаної, сластолюбної людини? [15, с. 55];

От якби, наприклад, шикарно одягти її, напоїти, оточити сластолюбними масними пиками й подивитись тоді, що в неї там за цією непорушною шкаралюпою святості [15, с. 65];

— *Дрянть! Дрянть! Проклята!* [15, с. 66];

Вона не каже нічого, але від її мовчання віє такою непохитною впертістю, що Панас Павлович глибоко зітхає, жваво й винувато заводить розмову рол щось інше, а я мимохіть злещусь і лаю її ідіоткою [15, с. 80];

— *Ну, які погані!* – робить вона ображену гримасу [15, с.87];

Це гидко, це паскудство, це мерзота! [15, с. 88];

Ваня не хоче бути свинею й не користується своєю владою; він вертає більшу половину й бере собі меншу [15, с. 90];

Між іншим, це паскудна баба, вона мене обдурює й обдирає [15, с. 109-110];

— *Та помовчіть же, ви невічливі!* [15, с. 121];

— *Хто це так, серденько, паскудив, га?* [15, с. 129];

— *Ага, ті падлюки воліють ховатися за спиною ідіота-чоловіка!* [15, с. 137];

— *Слабодуха, паршивенька людина та й годі!* – різко кажу я [15, с. 145];

— *Та, коли хочете, може, й самопожертва: принести себе, дитину й вас у жертву злій, ледачій, нікчемній бабі* [15, с. 145];

— *І ви могли скинути це покривало, але ви, вибачте мені, тюхтій, боягуз і не психолог* [15, с. 157];

— *І бреше ж, дурень, не кинеться!* [15, с. 161];

— *Знаєте, коли я читала про такі процеси, то я уявляла собі адвокатів, що ведуть грабіжницькі справи, якимись бузувірами, - моральними, звичайно, - страшенно жорстокими й тупими* [15, с. 163];

Дурна, вузька, прямолінійна моралістка! [15, с. 165];

— *Але ж яка ганчірка!* [15, с. 172];

А вона мабуть, хоче, щоб я знов насів на цього маруду [15, с. 172];

— *Ну, що ж я скажу цьому йолопові?* [15, с. 173];

— *Я одуріла, отупіла, спаскудилась од брехні, вигадок, жалю, злості, сорому* [15, с. 175];

— *Дійсно, я страшенний неук* [15, с. 176];

— *Ах, паскудний хлопець! Це страх, що за дитина!* [15, с. 221];

Вони хороші жінки, але вони зроблять із дитини яке-небудь дрантя себелюбне й нікчемне [15, с. 230];

Вона так само вовтузилась і трусилась над Костею, а тепер він занехаяний, якийсь парій [15, с.230];

— *Але що я зроблю, коли я ідіот, ганчірка, баба, паршивець!* [15, с.245].

Отже, автор вдався до використання жаргонізмів, вульгаризмів та лайливих слів з метою увиразнити колорит, створити характерний портрет та відтворити атмосферу змальованих подій. Вони здатні надавати тексту реалістичність і правильно відтворювати мову та емоції персонажів. Інколи вульгаризми, жаргонізми та лайливі слова використовувалися для підсилення конфлікту, драматичності, а також викликали напругу та підкреслювали конфліктні сцени. У деяких моментах вони вживалися з комічною та сатиричною метама.

2.4. Фразеологізми та діалектизми

У цьому творі фразеологізми є яскравим відображенням емоційного стану людини. Вони не тільки називають предмети та різноманітні явища, але й характеризують їх. Можна сказати, що фразеологізми, які автор вживає, здебільшого дають негативну характеристику чи оцінку. Вони загострюють увагу читача та виявляють його ставлення до описуваного. У романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» автор вживає такі фразеологізми:

стрибати в гречку – зраджувати;

Для легеньких **стрибань у гречку** вона занадто багато говорила про моральність, занадто довго старалася переконати всіх, що їй гидкі ці «скотства» [15, с. 28];

не пустити ані пари з вуст – нічого не говорити, мовчати;

Олександра Михайлівна, **не пустивши ані пари з вуст**, закутується в хустину і все з тим самим виразом, немов щось про себе вираховуючи, дивиться собі під ноги [15, с. 46];

вмивати руки – відмовлятися від участі в чомусь, зняти з себе відповідальність;

Я вмиваю руки в цій поважній справі [15, с. 47];

нести свій хрест – терпляче долати всі труднощі життя, виконувати свій обов'язок до кінця;

Коли ж це неможливо, то треба терпеливо, мужньо нести свій хрест до кінця [15, с. 49];

зупинятися на півдорозі – не закінчувати розпочату справу;

Навіть у злomu я не то стомлююсь, не то лякаюсь і зупиняюсь на півдорозі [15, с. 53];

розбити горщика – посваритися;

— *Та через що це ви горщика розбили?* [15, с. 54];

збитий з пантелику – той, що заплутався, дезорієнтувався;

— *Я збитий цілком з пантелику і на цей раз зовсім щиро не розумію нічого* [15, с. 78];

вилізти зі своєї шкаралупи – зацікавитися чимось новим, вийти за межі своїх звичних інтересів;

І я ще більше задоволений, що вона вилізе зі своєї шкаралупи, розімнеться й посмілішає [15, с. 80];

згоріти від сорому – дуже засоромитися, зніяковіти;

Такий скандал зробить, падлюка, що згоріш од сорому... [15, с. 81];

вмитися юшкою – залитися кров'ю від удару;

Іноді страшенно хочеться загілити так, щоб аж юшкою вмилаь, а дійде до діла - схибну [15, с. 82];

припирати до стіни – поставити когось у безвихідну ситуацію, становище;

Панас Павлович змагається, вигинається, ховається за найменший захист, але я без жалю виганяю його звідусіль і все більш та більш припираю до стіни [15, с. 83];

лице заливає червоним – обличчя червоніє;

— Галю, іди спати, я кажу тобі! – говорить Панас Павлович, і я бачу, як усе його лице заливає червоним [15, с. 88];

до душі – сподобатися, відповідати чиймсь смакам, сподіванням, уподобанням;

Клавдії це до душі, вона почуває себе вільно, легко, а то б усе щулилась і боялась людей [15, с. 89];

не кидати свої слова на вітер – не говорити щось даремно, безвідповідально;

— Вона побачить, що я не кидаю своїх слів на вітер! [15, с. 101];

побути в моїй шкурі – відчутти і прожити те саме, що я;

— А побув би ти в моїй шкурі [15, с. 136];

взяти себе в руки – стати рішучим і зібраним, заспокоїтися;

— Так не можна! Треба взяти себе в руки [15, с. 138];

далі свого носа не помічати – думати лише про себе, не цікавитися нічим, окрім себе, бути обмеженим;

— Ви далі свого носа нічого не помічаєте [15, с. 157];

чесати язики – вести марні, неправдиві розмови;

— Хай трохи почухають язики! [15, с. 157];

не брати близько до серця – не переживати, не сприймати щось дуже болісно;

— Я прийшла сказати, щоб ви не брали близько до серця моєї вчорашньої поведінки [15, с. 167];

пускати шпильку – говорити щось неприємне, робити дошкульне зауваження;

— Якове Васильовичу, як буде по-грецьки аорист від дієслова «передчувати»?
– лукаво пускає шпильку Михалко [15, с. 157];

молоко на губах обсохне – дуже молода особа, недосвідченна;

— Хай молоко на губах обсохне! [15, с. 157].

серце крається – дуже шкода, жаль;

— Мені ні себе, ні Костю не жаль, але серце крається за маленького [15, с. 197].

Отже, фразеологізми грають важливу роль у художньому творі. Вони додають тексту колориту, виражають специфіку мови персонажів, роблять її більш образною і виразною. Завдяки їм відображається атмосфера середовища та створюється загальна настроєвість твору. Вдале поєднання фразеологізмів з іншими мовними засобами, яке ми спостерігаємо у тексті твору, допомогло створити цілісний та цікавий текст.

Діалектизми автор використовує для надання народного колориту, а також індивідуалізації мовної характеристики персонажів. Вони використовуються для створення автентичності персонажів або місця подій. У творі присутні такі діалектизми:

Тротуари не мокрі, а тільки масні від дощового пороху [15, с. 19];

— **Про віщо** ви з ним балакали? [15, с. 61];

— Ну, Якове Васильовичу, **як же там твоя нова мадамочка ся має?** [15, с. 68];

Мені навіть хочеться, щоб Сосницький погнався за мною, але його не видно [15, с. 69];

*По тілі втома, лице здається масним, **помнятим**, хочеться вмочити в холодну воду [15, с. 104];*

*Вона стоїть із розплетеною косичкою й, закинувши її лівою рукою за спину, тримає незастібнуту **суконку** [15, с. 86];*

*Я купую в аптеці якісь порошки, **слоїки**, дудочки [15, с. 94];*

*Вона нетерпляче постукує передком білого, маленького черевичка з стьожечкою-метеликом, подібним до мужеської краватки до фрака, й, коли відчиняються двері, вона входить у **сіни**, навіть не подивившись на мене [15, с. 101];*

*Треба потім англійського **плястра** купити [15, с. 199];*

*— Думаю засісти на селі **на все** [15, с. 128];*

*Там я купую **цукорків**, усипаю їх у червоний кухлик, і ми йдемо до няні [15, с. 143].*

Отже, використання фразеологізмів та діалектизмів надає романові особливого колориту, виконує вагому експресивну функцію, позначену стилістичною вмотивованістю. Вони образно та експресивно відображають дійсність у художньому творі, увиразнюють мовлення героїв твору. Фразеологізми та діалектизми дозволяють чіткіше зобразити психологічний стан персонажів, виразити і підкреслити їхні почуття та емоції.

2.5. Передача експресивності вигуками, риторичними запитаннями та звертаннями

Вигуками називають слова, які не мають номінативної функції, а виражають емоції безпосередньо волевиявленням, не називаючи їх. Емоційні вигуки – це вирази емоцій для вираження почуттів та емоцій персонажів твору. У досліджуваному творі спостерігаємо такі вигуки:

*— **Ех**, ти боягуз! [15, с. 4];*

*— **Давай, кат його мамі!** Скільки там? [15, с. 4];*

- *Е, там у мене шубка була!* [15, с. 7];
- *Ей, дядю, ти знову смієшся!* [15, с. 10];
- Я вже не боюсь думати про все, що хочеться, про що нагадує весна, чортяка її бери!* [15, с. 14];
- *А втім, ну її к чорту, чого я мушу про це думати?* [15, с. 15];
- *В some – та де там!* – в тисячне питаю себе: а що ж, як ні? [15, с. 25];
- *Ой, ні-ні, я більше не можу!* [15, с. 32];
- *Боюсь, їй-Богу, боюсь!* [15, с. 33];
- *Ну та хай!.. Але син?... Е, вона знає свою силу* [15, с. 33];
- *Хм! А як не поверне?* [15, с. 43];
- *У-у, який у вас гарненький ліфчик!* [15, с. 49];
- *Боже, як мало людині треба, щоб вона була щаслива!* [15, с. 51];
- *А хай тобі біс!* [15, с. 53];
- *Та що ти?! – не то з ляком, не то з непорозумінням виривається в нього* [15, с. 57];
- *Атож! Уяви собі! Три роки ніякісіньких романів і от!..* [15, с. 57];
- *Ні, до гімназії годі ходити! Край!* [15, с. 60];
- *Ага, от маєш: і бачив тебе, і знав, що на мене ждала, а от хочу, щоб ти перша підійшла, - і підійшла* [15, с. 60];
- *І раз у раз голова болить. Чисте горе з нею!* [15, с. 63];
- *Он як! Ви так думаєте?* [15, с. 65];
- *Ну, гляди ж! Прошу, сиди!* [15, с. 66];
- *Ходім, зіграємо трошки? Га?* [15, с. 69];
- *Ну, що ж! Все одно! Так я й сама думала...* [15, с. 75];
- *Ну, що за дурниці!* – кажу я з досадою. [15, с. 77];
- *А хай собі лютиться! На здоров'ячко!* [15, с.81]
- *Ти ляпаса, а от тобі аж два, от тобі, на, маєш!* [15, с.82];
- *Це чорт-батька-зна що вийде!* [15, с.83];

— **Ото яке!** Так з вами, бозна, чого наробиш! [15, с.83];

— **Ну, та що ж, їдьмо!** – каже він, силкуючись усміхнутися [15, с.85];

— **О, Господи!** – вражено, з переляком каже вона [15, с.86]

— **Ах, та зайдіть же хоч у вітальню!** – раптом перебиває себе Галя й пурхаючим жестом повертається спиною до дверей, їй подобається грати роль господині [15, с.86];

— **Боже мій!** – сплескує руками Галя [15, с.88];

Чорт забирай! Це може роздратувати найдобродійнішу людину! [15, с. 93];

— **Господи Боже мій!** Це, нарешті, стає неможливо! [15, с.93];

Я по дорозі в аптеку зазираю в усі подвір'я й гукаю по вулицях: «**Костя!**»
Кошмар!.. [15, с.94];

— «Але навіщо вона мені? Що за сентиментальності? Чи я студент першого курсу, чи що? **Ото!** – подумаєш, іспанець який! Ще б гітару в цирюльника позичити для цього ... **Йди, брате, спати!**» [15, с. 103];

Ет, чорт, ще й ця тут собі! [15, с. 109];

Ну, та Бог з нею, треба йти, це єдине, що мені треба зробити [15, с. 113];

— **Мав утіху чути і вас, і про вас. А як же!** [15, с. 118];

— **Гм...Це, здається, можна буде. Там якраз, здається, увільнилась одна посада** [16, с. 126];

— **Я ж покинув співробітництво в усіх виданнях. Знаєш? К чорту!** [16, с. 128];

— **Ей! Псс! Чайок!** [15, с. 128];

— **Киш! Киш! Гетьте к лихій годині!** [15, с. 129];

— **Ти знаменитий оратор, тонкий адвокат, психолог. Хай тобі всячина!** [15, с. 130];

Отака бестія! Адже сам ні однісінькому своєму слову не вірить; сам знає, що ні одної цієї якості я не маю, а бреше й підлецується без ніякого сорому [16, с. 130];

— **Ну, хай буде!** Так от... Але насамперед май на увазі, що з Сонею в нас все дуже добре [15, с. 131];

— **Ач, яку невинність зморозив!** [15, с. 132];

— **Ху, душно, - бігла я по сходах** [15, с. 173];

— **Він такий м'який, теплий. Ух, ти, ти!** [15, с. 188];

— **Хотів би я подивитись на того, хто примусив би мене це зробити! Ану!** [15, с. 193];

— **Та не думаю я нічого, бійтесь Бога!** [15, с. 194];

— **Ну-ну-ну, не треба!** – поспішно встаю я й, наблизившись до неї, дружню торкаюся руками до її плечей [15, с. 213];

— **Ні, де там!** І думати нема чого, щоб вона віддала його! [15, с. 217];

— **Та хай собі, це Клавдіна справа, а не моя!** [15, с. 228];

— **Гей, а чому б мені не спробувати так само погодитися з Клавдією?** [15, с. 241];

— **Та почекай же, ради Бога!** [15, с. 243];

— **Ну, годі про це! Бог з ним! Якось буде** [15, с. 247];

— **Ого! Занадто довго ждуть!** [15, с. 247];

— **Е-е-е!** – вибухає плачем Костя й сідає на підлогу, соваючи ногами [15, с. 257].

Отже, як можна зауважити, роман дуже насичений емоційними вигуками, якими автор намагається передати емоції, стани або реакції персонажів на події, зображені у творі. Також метою їх використання було створення більш яскравого та виразного образу, поглиблення емоційної насиченості роману.

Метою ж риторичних запитань у художньому тексті є підсилення емоційного впливу на читача. Без них художній твір був би емоційно тьмяніший і бідніший. Володимир Винниченко у своєму романі часто використовує риторичні запитання, тобто такі, які не потребують відповідей, а викликають ілюзію діалогу та розмови

персонажу твору, привертають увагу до емоцій та внутрішнього стану персонажів. Наприклад, такими запитаннями є:

Так, це він, то що з того? [15, с. 14];

— *А втім, ну її к чорту, чого я мушу про це думати?* [15, с. 15];

— *Що їй сказати? Як підійти? Як почати розмову?* [15, с. 15];

— *Справді, навіщо я живу?* [15, с. 17];

Я дивуюсь: звідки йде цей сум? Через що? [15, с.18];

Як я можу піти від тої, яку сам вибрав? [15, с. 24];

Від чого ця жалість у мене, і зворушення, і така хороша печаль? [15, с. 24];

Кого загубити? «Себе»? [15, с. 24];

— *Хлопчику мій, де ти? Чи існуєш ти?* [15, с. 26];

— *Та за віщо?! — раптом одхиляючись назад і простягаючи до мене вивернені долонями догори руки, з непорозумінням і благанням кричить він* [15, с. 31];

Невже можна до такої міри змінитись? [15, с. 36];

Що ж це, Господи?! [15, с. 36];

А хіба не приємно посунути когось на страшне? [15, с. 45];

Що йому треба від мене? [15, с. 55];

А втім, яка ж тут була моя воля, свідомість? [15, с. 59];

Чого я, власне, хотів, чи не хотів? [15, с. 59];

Навіщо вони тут? [15, с. 62];

Хіба в мене не могла б бути така юрба голівок? [15, с. 71];

Я тільки дивуюсь гірко та покірно: як могло все це статись, через що, навіщо? [15, с. 71];

Але що ж мені робити? [15, с. 71];

Невже я не можу бути в поганому настрою? [15, с. 93];

Що ж я робитиму тут до ранку?! [15, с. 102];

Плюнути хіба на це все? [15, с. 102];

«Але навіщо вона мені? Що за сентиментальності? Чи я студент першого курсу, чи що?» [15, с. 103];

«А чому б не похуліганити? Чим я ризикую?» [15, с. 110];

Невже обдурила? [15, с. 111];

Чого я себе якось тримала з ними? А я знаю, як я тримаю себе? [15, с. 121];

Що має ця людина такого, що тримає її на світі з цими покривленими закаблукми, голодними очима й тихою впертістю? [15, с. 125];

Нагальної справи нема в мене, але коли це по дорозі, то чому б не зайти? [15, с. 125];

А, може, й це зворушення все через те саме почуття переродженості? [15, с. 128];

Ну, що я тобі можу на це відповісти? Що? [15, с. 138];

Хіба є заповідь: «Мати хай любить свою дитину»?! Або: «Забороняється жити поодинокі»?! [15, с. 147];

І от я вас питаю: навіщо, в ім'я чого ці страждання, жертви? [15, с. 149];

Тепер, значить, знов розмови, пересуди, дурне становище? [15, с. 157];

Так на якого ж біса ви морочили голову дівчині на протязі стількох літ?... [16, с. 158];

А ви маєте право калічити дівчині життя? [15, с. 158];

Я почуваю зворушення, жалощі, й мені хочеться всадовити її зручніше, прикрити чим-небудь, погладити по стомлено-кинених на коліна рукахі спитати:

«Що з моєю Шапочкою? Що з моєю маленькою дитинкою?» [15, с. 161];

Як можна боронити очевидного для всіх мерзотника? Ну, як? [15, с. 162];

Коли він грабіжник і мерзотник, то чого ж ви приятелювали з ним? Як можна приятелювати з такими? [15, с. 164];

Що ж це: кінець? Так несподівано, безглуздо, неможливо? [15, с. 165];

І ніколи, значить, вона вже не буде сердитись на мене, кидати мені відривчастих наказів під час співу? [15, с. 165];

Що ж таке моральність? [15, с. 166];

— А що таке «чесність», «нечесність»? [15, с. 169];

Навіщо мені якісь Шапочки з їхньою чесністю? Навіщо якісь там гармонії? [15, с. 170];

Що їй сказати, коли питає, що зо мною було? [15, с. 171];

Ну що ж я скажу цьому йолопові? І яке мені діло, власне кажучи? [15, с. 173];

Але невже ні інтелігентність, ні свідомість нічого не варті? [15, с. 178];

Що тут дивного, що вона, може, проти своєї волі, хотіла втримати мене цею дитиною? [15, с. 210].

Отже, як ми бачимо, риторичні запитання звучать у досліджуваному творі досить часто. Найчастіше їх використовує головний персонаж твору. Це вказує на те, що він майже весь час перебуває у важкому внутрішньому стані, відчуває заплутані емоції та почуття. Саме завдяки риторичним запитанням він намагається краще себе зрозуміти та достукатися до себе справжнього.

Експресивні звертання в художньому творі відіграють важливу роль у підвищенні емоційної насиченості тексту та виразності авторського стилю. Вони допомагають передати почуття, настрої, ставлення до подій та персонажів, роблять текст більш цікавим для читачів. Часте використання експресивних звертань в аналізованому творі допомогло авторові створити глибший зв'язок із читачем, зробило текст більш захоплюючим, а також дозволило передати емоційний вимір роману.

У творі вживаються такі експресивні звертання:

— Тільки от що, голубчику: я вже з вас наперед візьму слово, що ви триматимете в секреті нашу розмову [15, с. 8];

— Та що таке, любчику? [15, с. 9];

І коли я слухаю людей, що жаліються на самотність і запевняють, що вони люблять, я думаю про себе: **бідолохо**, тобі для чогось хочеться переконати мене, що в тебе в гаманці одночасно порожнеча й цілі скарби [15, с. 20];

— Чи розумієш ти мене, **моя бажана**? [15, с. 23];

— Не смій, **поганий хлопче, мучителю ти мій!** [15, с. 66];

— Про віщо тут радитесь, **панове жиройди**? [15, с. 68];

— Прости мене, **бідна!**.. [15, с. 74];

— Отут битиму, **паскудна ти дівчино!** [15, с. 89];

— «Ні, хоч у цьому доведи до краю, **паскудо!**» - з несподіваною, мстивою злістю думаю я й навіть радію з того, що зараз має бути мені [15, с. 111];

— **Яшуню, серце, Мефістофелю!** [15, с. 129];

— Ні, голубе, ні, **серденько, любчику, ясочко, поїдьмо!** [15, с. 126];

— Не можу, **мій любий!** [15, с. 129];

— Ах, **дурненький, ах, милий:** не вінчані!.. [15, с. 130];

— Тебе ж жінки, **поганець ти, он-як люблять!** І варто [15, с. 130];

— Та чого ти сердишся, **чудний ти чоловічку?** [15, с. 132]

— Через що, **дурний ти, смішний чоловіче?** [15, с. 132];

— Розумієш ти, **розумний і несмішний чоловіче?!** [15, с. 132];

— Ах, **ти дитинча моє!** [15, с. 142];

— Та хоч капелюха скинь, **чудна ти жінко!** [15, с. 173];

— Ти, **стара дівко, не бери в рот оту погань!** [15, с. 188];

— Брешеш, **поганий хлопче!** Кажу, що ти зробив? [15, с. 221];

— Що ж, убивай, убивай, **проклятий!** [15, с. 244];

— **Міка мій! Дитинко, любов моя!** [15, с. 260];

— Не треба, **милиий, не треба!** [15, с. 266];

— **Голубчику, дорогий, ви хворі, не треба же!** [15, с. 267].

Отже, експресивні звертання, вжиті в романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» відзначаються підкресленою емоційністю та образністю. Їхня мета

полягає не стільки у тому, щоб назвати адресата, скільки в тому, щоб дати йому оцінку чи привернути до нього увагу.

2.6. Використання гіпербол й емфаз для підсилення експресивності

Гіперболи – це художній засіб, у якому ознаки предмета подаються у перебільшеному вигляді для привернення до них уваги читача, а також для посилення виразності та підкреслення думки. Гіперболи здатні посилити емоційну виразність мови. У романі гіперболи використовуються для художнього перебільшення та надання реченням особливої художньої виразності. Письменник використав їх для того, щоб прикрасити свій твір, зробити його більш яскравим та сповненим емоціями. Гіперболи дозволяють авторів передати емоції, яскравіше уявити та зобразити ситуацію.

У творі автор використовує такі гіперболи:

Ось Карачапов, він здатний схопити людину, що попала в скрутне становище, взяти її за горло й душити доти, поки ні копійки не лишиться у неї [15, с. 3];

Ні, я думаю про те, що я страшенно самотній [15, с. 19];

Бо чого ж так глибоко, так смертельно образилась на моє (правда, досить поганеньке, боязке) мовчання? [15, с. 26];

Щоб піддати мене безперестанній, вічній карі сумніву? [15, с. 26];

Тиша навкруги така, що аж шумить у вухах [15, с. 28];

Господи, та невже ж я ніколи-ніколи не зможу дізнатися справжньої правди, не зможу віддати свою душу зголоднілій моїй любові? [15, с. 28];

Я неначе в якомусь кошмарі живу ці два тижні [15, с. 37];

В хазяйки троє дітей, і вони по черзі хворіють так, що атмосфера лікарні тут не переводиться ніколи [15, с. 50];

Соня – жєницина гарна, розумна, чесна, але...але, коли чесна жєницина не любить, то життя з нею в тисячу раз тяжче, ніж з дурною і підлою [15, с. 56];

Мені хочеться стиснути це дороге тільце міцно-міцно, щоб аж захрустіло воно [15, с. 63];

Почувається, що вона, дійсно, швидше помре, аніж буде можна змінити її [15, с. 65];

Іноді хочеться загилити так, щоб аж юшкою вмилаь, а дійде до діла, - схибну [15, с. 80-81];

В вітальню входить повна, буйна дама з таким величезним бюстом, що, здається, вона може бути мамкою цілої роти солдат [15, с. 116];

Бугай щодо енергії [15, с. 130];

Бєстія, так смачно їсть, що я почуваю в роті смак кавуна [15, с. 141];

Уявіть, от уявіть на хвилинку себе такою: от ви відкинули вашу пуританську святість, ви трошечки грішні, так, знаєте, з фарбою на лиці, з мокрим блиском у цих прекрасних очах, одягнені, як личить вашій красі, веселі, схвильовані, - та сам оцей ваш вигляд дав би кожному з нас у тисячу раз більше, ніж ваша вперта, жорстока моральність [15, с. 149];

Та вам треба тільки моргнути, й коло вас будуть тисячі Панасів Павловичів! [15, с. 152];

Страшенно важна справа, на ціле ваше життя! [15, с. 154];

Ви перевернули мене всього, Якове Васильовичу, цим повідомленням, у мене трусяться коліна... [15, с. 156];

— Та вам Варвара Федорівна покаже таку конституцію, таку вам гарантію дасть, що через два роки від вас лишаться тільки гудзики від ваших черевиків! [15, с. 158];

Я, може, в сто раз більше покалічений, я – мертвяк, я тільки спокою хочу! [15, с. 158];

А потім цей лицар хляпає пантофлями, бурмоситься за пересмажену курку, пропадає ночами і вважає, що він нещасна жертва і страдник [15, с. 162];

От такі потім номотують косу на руку й б'ють передками чобіт у живіт [15, с. 162];

Голова так болить, що, здається, коли б я був у темній хаті, то побачив би в дзеркалі над своєю головою ясне коло, як над головами святих [15, с. 167];

Шапочка кінчає фразу, бурно хапає kota Мурзу і з такою жадністю й жалістю цілує його, що бідна мала істотка починає жалібно нявчати [15, с. 182];

Кажуть, що ти тепер абсолютно ніде не буваєш, навіть у Своему милому клубі, став таким чесноливим, що над головою часом сяйво видно, і весь час сидиш у Своєї дами [15, с. 189];

Коли я вчора зустріла тебе, трохи не впала від схвилювання [15, с. 195];

Я знаю, що цей лист буде для тебе страшним ударом [15, с. 195];

Я з усеї сили хапаю себе за волосся, рву його, викручую, б'юся головою об спину канапи, кусаю руки, реву й вию так, що сам холону від жаху [15, с. 197];

Я хапаю маленький чорний столик і з захватом скажу гачу ним із усеї сили об підлогу [15, с. 197];

Я весь усередині здригуюсь, і мені хочеться завити від відчаю [15, с. 200]; Тут я помічаю, що увесь час з усієї сили стискую щелепи так, що їм аж боляче [15, с. 250].

Отже, гіперболи привертають увагу, дозволяють відчуті всі емоції, якими ділиться письменник. Вони звільняють читача від рамок реальності. З гіперболами наша мова – більш жива, вони дозволяють відчуті душевний стан оповідача, а також оживити фантазії читача. Використані гіперболи полягають у перебільшенні чи завищенні якогось явища, якості чи риси з метою створення враження образності, глибини, інтенсивності або драматизму. Гіпербола

допомагає підкреслити важливість або незвичайність об'єкта або ідеї. Вона може вживатися як у позитивному, так і в негативному контексті. Як ми можемо зауважити, у романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» вони частіше використовуються саме в негативному руслі.

Також, досліджуючи твір, ми зауважили, що автор використовує й **емфазу** - виділений шрифт, курсив або напівжирні літери для підсилення важливих слів або фраз. У романі використовується саме курсив. Наведемо кілька прикладів з твору: І коли другого дня прийшла до мене, невже серйозно думала, що я можу назвати її *жінкою*? [15, с. 25];

Я дивлюсь на його спітніле лице й розумію, що йому *треба* вилаяти мене, треба викричатись, виявити власне благородство: адже він заслужив це, він одмовився від трьохсот карбованців, а дома десь, справді, помирають із голоду [15, с. 36];

І я розумію, що треба власне *шпурнуть*, треба зробити позу, наробити галасу, - хоч цим дати собі компенсацію [15, с. 36];

— Постановили *ви*, а не я [15, с. 85];

— Але ти зрозумій: *я нічого не знаю* [15, с. 85];

І я хочу, щоб вона *сама* послала його до мене [15, с. 153];

Дуже *треба*, щоб ти часом бував у нас, хоч це тобі нудно буде, я знаю [15, с. 190];

Уперше бачу, як *палають* щоки у Шапочки! [15, с. 191];

А чи сказали їй, що я – *Кирпатий* Мефістофель? [15, с. 193];

Недалеко від дому Клавдії Петрівни я раптом злякано здригнуюсь усередині: адже я зараз побачу *мого сина* [15, с.202].

Отже, емфазу письменник використовує задля акцентування уваги читача та підкреслення важливості, інтонаційного акценту, обґрунтування, підсилення окремого слова чи фрази у художньому творі. Вона дозволяє надати тексту більшої виразності й передати додатковий сенс висловлення.

Висновки до розділу 2

Дослідивши художню мову роману Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля», ми переконалися у високій майстерності автора відображати художній світ у творі. Надзвичайно талановито і вдало письменник зумів використати експресивну лексику, завдяки чому твір став насиченим і живим.

Проаналізувавши експресивну лексику досліджуваного твору ми вияснили, що у творі присутні:

- ✓ метафори та порівняння;
- ✓ лексеми, які досягли експресивізації завдяки демінутивним та аугментативним суфіксам та префіксам, здатним надавати словам емоційної виразності;
- ✓ жаргонізми, вульгаризми, лайливі слова;
- ✓ фразеологізми та діалектизми;
- ✓ експресивні вигуки;
- ✓ риторичні запитання;
- ✓ експресивні звертання;
- ✓ гіперболи та емпізи.

Метафори використовувалися для того, щоб стимулювати емоції та естетичні почуття у читачів, передати свої думки за допомогою образності. Завдяки їм створювалися виразні та емоційно насичені висловлювання, які впливають на сприйняття та враження читача в художньому тексті. Вжиті у творі метафори, ми розділили на такі групи:

- для опису навколишнього середовища, природи;
- для передачі внутрішніх почуттів і станів;
- для опису зовнішнього вигляду.

Метою порівнянь було зобразити один предмет чи явище у співвідношенні з іншим, тим самим краще розкриваючи його сутність. Порівняння, які використовувалися у творі «Записки Кирпатого Мефістофеля» ми розділили на такі, що описують:

- зовнішній вигляд;
- внутрішні стани, емоції та відчуття;
- звуки;
- запахи;
- поведінку та дії.

Також автор поєднував порівняння разом з метафорами, що надавало таким реченням ще більшої оригінальності, мальовничості та емоційності.

Лексеми, що досягають експресивізації завдяки суфіксам здрібнілості/зменшеності (демінутивним) та згрубілості/збільшеності (аугментативним), автор вживав з метою додавання ласкавості та пестливості, а також іронічності, згрубілості чи перебільшення. З їхньою допомогою він намагався передати найтонші відтінки переживань, емоцій та оцінок. Зокрема, письменник використовував слова з демінутивними суфіксами: *-очок, -ок, -очк-, -ик-, -чик-, -к-, -ечк-, -ичк-, -инк-, -ець, -ц-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -ун-, -енят-, -ят, -ус-, -юс-, -ельк-*, а також з аугментативними суфіксами: *-енн-, -езн-*. Пестливі суфікси надають художньому текстові своєрідного звучання, читач відчуває доброзичливе ставлення автора до героїв твору, подій. Згрубілі суфікси ж, навпаки, змушують читача ставитися з неприязню та неприхильністю до описуваного у творі. Також автор вживав й префікси, які надають словам виразності та емоційності: *при-, по-, об-, за-, без-, най-, не-*.

До використання у своєму романі жаргонізмів, вульгаризмів та лайливих слів Володимир Винниченко вдавався з метою увиразнити колорит тексту, створити характерний портрет персонажів та відтворити атмосферу змальованих подій.

Вони вживаються з іронічною метою, а також для показу негативного чи навіть зневажливого ставлення до окремих персонажів.

Фразеологізми у творі не тільки називають предмети та різноманітні явища, але й характеризують їх, здебільшого негативно. Вони загострюють увагу читача та виявляють ставлення до описуваного, збагачують мовлення твору, роблять його більш образним, виразним і колоритним. Діалектизми теж виступають експресивними засобами у творі, хоча слід додати, що у досліджуваному творі їх не так багато, як, наприклад, метафор чи порівнянь, проте ті діалектизми, які присутні, автор майстерно використав для надання народного колориту у тексті, а також для індивідуалізації мовної характеристики персонажів. Не менш важливим є й створення автентичності персонажів або місця подій.

Експресивні вигуки – це вирази емоцій для вираження почуттів та емоцій персонажів твору. У романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» спостерігається велика кількість таких вигуків, а також звертань та риторичних запитань. Метою їх вживання є підсилення емоційного впливу на читача. Без них художній твір був би емоційно тьмяніший і бідніший. Вони неабияк привертають увагу до емоцій та внутрішнього стану персонажів.

Гіперболи у досліджуваному романі використовуються для художнього перебільшення та надання реченням особливої художньої виразності. Письменник використав їх для того, щоб прикрасити свій твір, зробити його більш яскравим та сповненим емоціями. Вони дозволяють авторові яскравіше уявити та зобразити ситуацію чи подію у творі, а також звільнити читача від рамок реальності.

Емфаза в художньому тексті також грає важливу роль у підсиленні виразності та ефективності тексту. Такі слова та фрази допомагають виділити головні теми і ідеї, роблячи їх більш помітними, створюють певний настрій та атмосферу в тексті, що впливає на емоції читача.

Отже, використана у творі експресивна лексика, демонструє нам, у першу чергу, талант і майстерне вміння автора описувати неповторний внутрішній світ людини. Вона насичує художній роман неймовірними емоціями, викликає в читача переймання станом героя чи ситуацією.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Експресивна лексика є надзвичайно важливою для вираження унікального внутрішнього світу людини. Без неї неможливо уявити жоден художній твір, оскільки саме завдяки експресивній лексиці розкривається усе багатство тексту, створюються образні та емоційно виразні твори. Вона надає виняткової художньої виразності, передає внутрішній стан людини, розкриває душевні переживання та відтворює емоції на художньому полотні.

Експресивна лексика постійно поповнюється новими лексемами, що зумовлює нове підґрунтя для досліджень. Загалом, її досліджували: Н. Бойко, С. Єрмоленко, Б. Коваленко, М. Кравченко, Л. Жаркова, М. Гамзюк, І. Литвинчук, А. Мойсієнко, Н. Пилинський, Л. Ставицька, О. Турчак, В. Чабаненко, І. Грицютенко, М. Кочерган, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, І. Чередниченко та багато ін.

Українська мова має багато експресивних слів, які відрізняються своєю урочистістю, риторичністю, поетичністю, іронією, зневагою, інколи навіть вульгарністю або лайливістю. Ці експресивні відтінки використовуються для підкреслення певних аспектів мовлення та вираження відповідного ставлення.

Використання засобів експресивізації мови робить мовлення більш емоційно збагаченим, привертає увагу, а також передає власні переживання та ставлення до того, про що йдеться у тексті. Експресивні засоби в художньому творі передають емоційний стан автора, а також залучають читача до співпереживання та сприйняття того, про що йдеться. Він стає активним учасником співпереживання, що робить текст привабливим та естетично збагаченим.

Щодо функцій експресивної лексики у художньому тексті, то найкраще виявляються емоційна та естетична, що створюють інтенсивність та глибину виразу, роблять текст живим і емоційно насиченим. Експресивна лексика в художніх творах використовується для того, щоб збагатити мову, зробити її більш насиченою та виразною, а також для передачі авторського стилю та ідей. Ця лексика грає важливу роль у сприйнятті та розумінні твору читачами.

У роботі ми виконали низку завдань: розкрили сутність експресивної лексики, описано засоби експресивізації мови, ознайомили з використанням експресивної лексики у художніх текстах, охарактеризували такі поняття, як: експресивність, емоційність, емотивність, оцінність та дослідили експресивну лексику в художньому тексті роману «Записки Кирпатого Мефістофеля».

У ході дослідження було використано комплекс таких методів: описовий метод, метод аналізу і синтезу. Завдяки їм вдалося описати досліджувані мовні одиниці та здійснити теоретичні узагальнення і практичну систематизацію матеріалу.

Вжиту в романі В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» експресивну лексику, було поділено на:

- метафори та порівняння;
- лексеми, які досягли експресивізації завдяки демінутивним та аугментативним суфіксам, а також префіксам, що здатні надавати словам емоційної забарвленості та виразності;
- жаргонізми, вульгаризми, лайливі слова;

- фразеологізми та діалектизми;
- експресивні вигуки;
- риторичні запитання;
- експресивні звертання;
- гіперболи та емпізи.

Метафори і порівняння, у свою чергу, були поділені на групи з метою їх більш детальнішої класифікації. Зокрема, метафори поділені на такі, що описують:

- навколишнє середовище, природу;
- внутрішні почуття і стани;
- зовнішній вигляд.

Порівняння ж були покласифіковані за такими групами:

- зовнішній вигляд;
- внутрішні стани, емоції та відчуття;
- звуки;
- запахи;
- поведінку та дії.

Лексеми з суфіксами і префіксами, що надають емоційної виразності, було покласифіковано за наявності у слові того чи іншого суфікса/префікса.

Отже, досліджуваний твір насичений експресивною лексикою, завдяки чому він розкриває глибокі психологічні стани героїв, а також передає їхні емоції, створює неповторну атмосферу в художньому тексті. Головною роллю експресивної лексики є її здатність передавати не лише інформацію, але й виразно виражати емоції, надаючи тексту глибший сенс. Вона відіграє важливу роль у сприйнятті та розумінні твору читачами, сприяє створенню яскравих та емоційно насичених образів автором, що робить художні тексти більш живими та захоплюючими для читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангерчік Є.Д. Експресивно забарвлена лексика як елемент розмовно-побутового стилю в українсько-англійському перекладі (на матеріалі твору О. Гончара «Собор»). Наукові записки. Серія «Філологічна». Острог: НУ «Острозька академія», 2012. Вип. 25. 5–7 с.
2. Баюн К. Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія, серія «Філологічна», Випуск 53, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 25 – 28 с.
3. Березовська-Савчук Н.А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко) / Н.А. Березовська-Савчук // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2018. Вип. 17. 99-110 с.
4. Биби́к С. П. Стыльова размовна норма та размовна лексика. Культура слова, 2011. № 74. 59–65 с.

5. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. 154 с.
6. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. Мовознавство, 2002. № 2-3. 10–12 с.
7. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: навч. посібник для студ. філолог. спец. Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. 217 с.
8. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. Ніжин: Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
9. Бойко Н. Діалектна експресивна лексика: проблеми семантики. Мовознавчий вісник. Зб. наук. праць. Вип. 12 – 13. 2011. 84 – 88 с.
10. Боговик О. Гендерна специфіка вербальної репрезентації емоційних станів (на матеріалі роману Сідні Шелдона «Nothing lasts forever»). Закарпатські філологічні студії, 2020. Вип. № 14. 196–200 с.
11. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. - К.: Рад. школа, 1955. - 248 с.
12. Бурячок А. А. Оцінна лексика в українській літературній мові: Українське усне літературне мовлення. Київ : Наук. думка, 1967. 76 – 83 с.
13. Вавринюк Т.І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). Лінгвістика і поетика тексту, 2010. 67-73 с.
14. Ващенко В.С. Слово та його значення: посібник з лексикології. Дніпропетровськ : вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1976. 40 с.
15. Винниченко В.К. Записки Кирпатого Мефістофеля: роман / Володимир Винниченко. К. : Знання, 2015. 271 с.
16. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук. думка, 1988. 256 с.

17. Вінтонів М.О., Вінтонів Т.М., Мала Ю.В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТВОРИ, 2018. 336 с.
18. Вороновська Л. Універсальні та специфічні особливості визначення ознак художнього дискурсу. Теоретична і дидактична філологія. Випуск 20, 2015. 155-166 с.
19. Гаврилюк А. П. Метафора, її причина та роль у мові та мовленні / А. П. Гаврилюк// Вісник національного технічного університету України, Київський політехнічний інститут. Серія: Філологія. Педагогіка. 2013. Вип. 2. 29-32 с.
20. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. Наукові записки. Випуск 80, 2008. 171-178 с.
21. Галич О. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. О. Галича. К.: Либідь, 2001. 488 с.
22. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1998. 291-292 с.
23. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
24. Глушак Н. Особливості відтворення емотивності в романі «Таємний сад» Ф. Г. Бернет / Н. Глушак // Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. Вип. 10. 100-104 с.
25. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресеми з антиципацією. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Зб. наук. пр., присв. 70- річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко, Відп. ред. акад. НАН України В.Г.Скляренко. К., 2007. 84- 92 с.
26. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», Серія «Альма-матер», 2005. 368 с.
27. Енциклопедія/Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

- 28.Ємченко М.М. Засоби виразу емоційності в лінгвістиці. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали доповідей звітно-наукової конференції викладачів ун-ту за 2009 р, 10-11. 02. 2010 р. Київ, 2010. 69-72 с.
29. Єрмоленко С. Я. Експресивність. Українська мова: Енциклопедія Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. 156 -157 с.
30. Єрмоленко С. Я. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності. 2016. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка, № 2, 2016. 103–109 с.
- 31.Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
32. Єщенко Т. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 18. Мова. Донецьк: Український культурологічний центр, 2010. 224 с.
33. Захарчук В. О. Метафора як засіб відображення мовної картини світу / Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення. Херсон: Видавництво «Молодий вчений». 2019. 100 с.
34. Казимір В. О. Значення метафори в репрезентації знань / В. О. Казимір // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2013.Вип. 32(1). 45-49 с.
35. Коваль Т.Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст., 2011. Бібліогр.: 12 назв. укр. Вип. XXIV, ч. 2. 468-476 с.

36. Коваль Т.Л. Оцінні іменники зі зменшено-пестливим значенням. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», зб. наук. праць. Херсон, 2006. 233-237 с.
37. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики: автореф. дис.канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 21 с.
38. Костюк М. М. Відношення і місце порівняння в системі образних засобів / М. М. Костюк // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2014. Вип. 26. 145-152 с.
39. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М.П. Кочерган. Львів: Вища школа, 1980. 184 с.
40. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській мові: автореф. дис.д -ра філол. наук: 10.02.01, 10.02.02 / Т.А. Космеда / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 2001. 33 с.
41. Кравець Л. В. Метафора і метонімія – два центри тропеїчної системи // Культура слова. 2000. № 55-56. 30 с.
42. Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. Розділ V. Прикладна лінгвістика: напрями й аспекти дослідження лінгвістичні студії. Випуск 23, 2010. 265-274 с.
43. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови / Л.А. Лисиченко. Х.: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, 1997. 129 с.
44. Лучук І. В. Метафора та інші тропи в дискурсі української лірики/ І. В. Лучук // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2011. Т. 124. 48-57 с.
45. Майборода Н. Порівняння як риса індивідуального стилю Д. Яворницького / Н. Майборода // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 26. 191 – 194 с.

46. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. Навч. пос. К.: КДПІ, 1981. С. 130.
47. Мацько Л. І. Стилістичні функції емоційних вигуків // Культура слова, 1982. Вип. 21. 20-23 с.
48. Мельничук Н. О. Співвідношення емотивності та оцінності у структурі прикметника. Філологічні студії. Структура і семантика мовних одиниць. Вип.11. 99-107 с.
49. Мілова М. М. «Експресивність» та «емотивність» у мові та мовленні. Рівні передачі емоцій у художньому англomовному тексті / М. М. Мілова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2014. Вип. 9. 106 с.
50. Мойсієнко А. К. До питання про експресивність. Стилістика української мови. К., 1990. 158 с.
51. Мойсієнко А.К., Бас-Кононенко О.В., Бондаренко В.В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник К.: Знання, 2010. 270 с.
52. Моштак О. В. Емоційний та експресивний аспекти змісту пейоративної одиниці /О. В. Моштак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2014. Вип. 36. 187-190 с.
53. Овсієнко А. С. Метафора в сучасному мовознавстві: тлумачення та класифікація /А. С. Овсієнко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018. Вип. 32. 105-110 с.
- 54.Олексенко В. Експресивно забарвлена лексика в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». В. Олексенко, К. Лисюк. Вісник Таврійської фундації : літер.-наук. зб. Київ; Херсон: Просвіта, 2012. Вип. 8. 64–71 с.
55. Пемпуть Т. С. Метафора: теоретико-літературний аспект / Т. С. Пемпуть // Вісни. Житомир. Держ. ун-ту ім. І. Франка. 2006. Вип.26. 117-121 с.
56. Пилипчук В. І. До питання про функціональні властивості фразеологічних одиниць. Мовознавство, 1980. № 5. 66 – 69 с.

57. Плаксина І. Ю. Когнітивна теорія метафори / І. Ю. Плаксина // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2013. № 2-3. 59-62 с.
58. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. 129–131 с.
59. Попова І. С. Український смисл: науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 2017. 302 с.
60. Попова О. І. Емоційні okazіоналізми в художній прозі Михайла Стельмаха // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XX. 528-534 с.
61. Порожнюк А. Л. Вербалізація емоційного світу людини в художньому творі («Persona grata» М. Коцюбинського) / А. Л. Порожнюк // Записки українського мовознавства. 2014. Вип. 21. 116 с.
62. Присяжнюк Л. Ф. Особливості характеру співвідношення порівняння та метафори. ВІСНИК Житомирського державного університету ім. Івана Франка, 2004. 254-258 с.
63. Прокопенко Н.М. До питання про лінгвістичну сутність експресії. Філологічні трактати., 2015. Т. 7, № 4. 54-58 с.
64. Рудницька Л.І. Роль фразеологічних одиниць у формуванні й розгортанні контексту, 2004. № 53. 17-20 с.
65. Сардарян К. Метафора у структурі поетичного тексту І. В. Жиленко / К. Сардарян // *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. 406 с.
66. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
67. Сліпецька В.Д. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. 2016. 149-154 с.

- 68.Сліпецька В. Д. Олександр Потебня і лінгвістика емоцій. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Вип. 74. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. 39-42 с.
69. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. 388 с.
- 70.Словник української мови: у 11т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. К. : Наук. думка, 1970-1980. 699 с.
- 71.Стилістика української мови: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Л.І. Мацько. Київ: Вища школа, 2005. 462 с.
72. Сухова А. В. Метафора як основа естетичної цінності художнього ттексту (на матеріалі англomовної новели) А. В. Сухова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Іноземна філологія. 2018. Вип. 87. 129-135 с.
- 73.Тараненко О.О. Конотація //«Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2000. 248 с.
74. Тригуб Н.С. Поняття «експресивність» у сучасній лінгвістиці. Актуальні питання філології та методології /за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2013. 372 с.
75. Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
76. Фіголь Н. М. Засоби мовної експресії в циклі статей Євгена Гуцала «Ментальність орди» / Н. М. Фіголь, В.В. Медвідь // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2012. Вип. 24. 129-140 с.
- 77.Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 168 с.
78. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів українська мови: Монографія. Запоріжжя: ЗДУ. 2002. 26-35 с.
- 79.Чайковська Є.Ю. Поняття «емотивність» та «експресивність» у мові науки. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. Київ. 2010. 279-287 с.

80. Шульжук К.Ф. Використання суфіксів суб'єктивної оцінки в народнопоетичних творах // Питання словотвору східнослов'янських мов. К., 1969. 165–166.